Przedsiębiorcze Dzieci

Raport z badania ewaluacyjnego

ośrodek ewaluacji

Autorki:
Agnieszka Szczurek
Magdalena Szostakowska
info@ewaluacja.eu

Spis treści

Spis treści 2

Wprowadzenie 3

Opis projektu „Przedsiębiorcze dzieci” 4

Cele i zakres badania 5

1. Pytania badawcze 6
2. Kryteria ewaluacji 7
3. Metody badania 7

Wyniki 8

Wiedza i umiejętności dzieci w zakresie przedsiębiorczości 9

4. Gdzie można przechowywać pieniądze? 11
5. Co to jest bank? Po co jest bank? 12
6. Jak można oszczędzać pieniądze? 15
7. Jak można płacić? 18
8. Efekty zajęć 20

Wiedza i umiejętności osób prowadzących zajęcia z dziećmi 25

1. Wiedza z zakresu ekonomii i przedsiębiorczości 25
2. Wiedza z zakresu metody projektów badawczych 29

Mocne i słabe strony projektu 33

Wnioski i rekomendacje 36

Wprowadzenie

Raport jest podsumowaniem ewaluacji projektu „Przedsiębiorcze dzieci" realizowanego przez Fundację Rozwoju Dzieci im. Jana Amosa Komeńskiego we współpracy z Narodowym Bankiem Polskim w ramach programu edukacji ekonomicznej na podstawie umowy z NBP z dnia 14.09.2015 r.

Badanie zrealizował Ośrodek Ewaluacji, a autorkami raportu są Agnieszka Szczurek i Magdalena Szostakowska.

Cytaty z wypowiedzi respondentów dorosłych są w raporcie zaznaczone kursywą, dzieci cytujemy się dymkach.

Dziękujemy respondentom – uczestnikom projektu „Przedsiębiorcze dzieci" za dzielenie się z nami swoimi opiniami w badaniu i poświęcony czas.

Bank to budka, gdzie wkłada się pieniążki.

Jak ktoś che coś kupić to płaci pieniążkami lub kartą.

Oszczędzać można w sejfie z kodem i hasłem.

Można płacić e-pieniążkami.

Opis projektu „Przedsiębiorcze dzieci”

Celem głównym projektu „Przedsiębiorcze dzieci” było nabycie podstawowej wiedzy i umiejętności w zakresie ekonomii i przedsiębiorczości oraz kształtowanie predyspozycji do bycia przedsiębiorczym u **816 dzieci w wieku 4-5 lat** oraz kształtowanie ich kompetencji budowania wiedzy ekonomicznej. Cele były osiągane poprzez działania skierowana do dzieci (pracujących w 49 grupach) oraz do **51 osób** przygotowanych podczas szkoleń do prowadzenia zajęć z dziećmi.

Założono, że cel główny projektu będzie osiągnięty przez następujące cele szczegółowe:

* Wzrost wiedzy dzieci w wieku przedszkolnym w zakresie przedsiębiorczości, a zwłaszcza w następujących obszarach: sposoby oszczędzania, planowanie wydatków, pozyskiwanie środków na realizację przedsiębiorczego działania;
* Wzrost wiedzy dzieci w wieku przedszkolnym w zakresie ekonomii, a szczególnie w obszarach: pieniądza, form płatności, bankowości i podatków;
* Ćwiczenie przez osoby pracujące z dziećmi umiejętności prowadzenia zajęć z ekonomii i przedsiębiorczości, w tym zajęć dotyczących oszczędzania, podatków, reklamy i organizacji działania przedsiębiorczego oraz wiedzy na temat metod jej przekazywania najmłodszemu pokoleniu poprzez metodę projektów badawczych;
* Zwiększenie umiejętności dzieci w zakresie pracy zespołowej, komunikowania potrzeb i negocjowania rozwiązań.
* Uzyskanie przez osoby pracujące z dziećmi możliwości wykorzystania powstałych na potrzeby projektu materiałów merytorycznych i narzędzi w pracy dydaktycznej;
* Wymiana doświadczeń wśród ww. osób pracujących z dziećmi w zakresie prowadzenia zajęć z ekonomii i przedsiębiorczości;

Fundacja Rozwoju Dzieci prowadziła projekt "Przedsiębiorcze dzieci" w 23 gminach wiejskich (38 miejscowościach) województwa warmińsko-mazurskiego w okresie od listopada 2015 do czerwca 2016.

Cele i zakres badania

Zadaniem Ośrodka Ewaluacji było zbadanie jakości projektu „Przedsiębiorcze dzieci". W związku z tym przyjęto następujące cele badania:

1. Ocena projektu - jego mocnych i słabych stron.

2. Ocena skuteczności i efektywności projektu - określenie stopnia osiągnięcia celów projektu oraz rezultatów, a także ocena wykorzystania posiadanych zasobów, materiałów, pomocy.

3. Sformułowanie wniosków i rekomendacji, jak można doskonalić projekt w przyszłości.

W związku z tak sformułowanymi celami badania, ważne było również zbadanie rezultatów miękkich projektu „Przedsiębiorcze dzieci". Poniżej prezentujemy zestawienie wskaźników rezultatu oraz metody, jakimi sprawdzano stopień ich osiągnięcia. Ponadto w ostatniej kolumnie tabeli podano też stopień, w jakim dany wskaźnik został osiągnięty.

Wskaźnik rezultatu	Metoda badania wskaźnika	Stopień osiągnięcia rezultatu
80% osób prowadzących zajęcia z dziećmi oceni program jako bardzo przydatny lub przydatny,	Ankieta audytoryjna po szkoleniach oraz Ankieta CAWI na zakończenie projektu. 51 osób otrzymało ankietę CAWI. Zwrot: 39 ankiet.	100% osób oceniło program jako przydatny lub bardzo przydatny. Wskaźnik osiągnięto w stopniu większym niż zakładano. Więcej szczegółowych danych na ten temat znajduje się w rozdziale pt. „Wiedza i umiejętności osób prowadzących zajęcia z dziećmi".
80% osób prowadzących zajęcia z dziećmi oceni pozytywnie zdobycie wiedzy i umiejętności z zakresu tematyki szkoleń,	Ankieta audytoryjna po szkoleniach.	Szkolenie z zakresu przedsiębiorczości i ekonomii pozytywnie oceniło 95% uczestniczek, szkolenie z metody projektów badawczych 100% osób. Wskaźnik osiągnięto w stopniu większym niż zakładano.
90% osób prowadzących zajęcia z dziećmi zadeklaruje zamiar wykorzystania programu w swojej dalszej pracy,	Ankieta audytoryjna po szkoleniach.	85% osób zadeklarowało zamiar kontynuowania programu. Wśród odpowiedzi „nie" i „nie wiem" były odpowiedzi nauczycielek, które straciły pracę i nie znalazły jeszcze zatrudnienia. Trudno im

		więc w takiej sytuacji deklarować kontynuację programu. Dotyczy 4 osób.
70% dzieci uczestniczących w zajęciach zwiększy wiedzę z zakresu podstawowych zagadnień ekonomicznych	Analiza ankiet rysunkowych początkowych i końcowych (próba 100 dzieci).	Po projekcie 98% dzieci wie, gdzie można przechowywać pieniądza. 95% dzieci wie, co to jest bank i po co jest bank. 96% dzieci po projekcie wie, jak można oszczędzać pieniądze, a 99% - jak można płacić. Powyższe dane świadczą znacznie większym niż zakładano stopniu osiągnięcia wskaźnika.
Dzieci poznają i będą rozumiały, co to jest moneta, banknot, bank, bankomat, oszczędzanie, planowanie wydatków, formy płacenia,	Analiza ankiet rysunkowych początkowych i końcowych (bank, bankomat, formy płacenia, moneta, oszczędzanie). Analiza rysunków „Bankomat" – efekty zabawy „Co pasuje" (bankomat). Analiza dokumentacji z zajęć (10 sprawozdań w formie siatki tematycznej „Pieniądze" (planowanie wydatków, moneta, banknot). Wywiad grupowy on-line.	Zebrane w ewaluacji dane potwierdzają osiągnięcie tego wskaźnika. Szczegółowy opis znajduje się w dalszej części raportu, w rozdziale pt. „Wiedza i umiejętności dzieci w zakresie przedsiębiorczości i ekonomii".
Dzieci podejmą działania przedsiębiorcze, poznają lokalne instytucje finansowe. Zapoznają się w praktyce z planowaniem wydatków, przeprowadzą wspólne przedsięwzięcie i nauczą się wspólnego decydowania na co przeznaczyć zysk.	Analiza dokumentacji z zajęć (m.in. drzewa problemów). Wywiad grupowy on-line z osobami prowadzącymi zajęcia.	Zebrane w ewaluacji dane jakościowe (opinie nauczycielek i analiza tzw. drzewa problemów) potwierdzają osiągnięcie tego wskaźnika. Więcej danych znajduje się m.in. w rozdziale pt. „Efekty zajęć".

1. Pytania badawcze

Ewaluacja miała przynieść odpowiedź na następujące **pytania kluczowe**:

* W jakim stopniu zrealizowane zostały założenia projektu – cele i zakładane rezultaty?
* Jak uczestnicy oceniają przydatność programu edukacyjnego „Przedsiębiorcze dzieci"?
* Jakie są mocne i słabe strony projektu?

* Jakie są możliwości upowszechniania programu edukacyjnego „Przedsiębiorcze dzieci”?
* Jakie są wnioski rekomendacje wynikające z realizacji projektu?

2. Kryteria ewaluacji

W badaniu zastosowano dwa kryteria. Na ich podstawie został określony zakres badania i odpowiedni kierunek analizy danych:

* **Skuteczność** – kryterium umożliwiające weryfikację stopnia osiągnięcia rezultatów „miękkich” w projekcie;
* **Użyteczność** (przydatność) – kryterium służące ocenie, w jakim stopniu projekt odpowiada na potrzeby jego uczestników oraz grupy docelowej.

Kryteria w ewaluacji są istotnym elementem, bo określają kierunek badania na etapie formułowania pytań i konstruowania narzędzi badawczych. Są też punktem odniesienia podczas analizy zebranych danych.

3. Metody badania

Aby osiągnąć cele ewaluacji i znaleźć odpowiedź na pytania badawcze w badaniu zastosowano następujące metody:

<table>
<tr><th>Metoda</th><th>Próba</th><th>Uwagi/organizacja</th></tr>
<tr><td>Analiza dokumentów – ankiet obrazkowych</td><td>100</td><td>W ewaluacji przeanalizowano ankiety (pre-test i post-test) 100 wybranych dzieci. Ankiety do analizy były wybrane według kryteriów płci i wieku dzieci.
<table>
<tr><th rowspan="2">Płeć: K/M</th><th colspan="2">Wiek: 4 lata - 5 lat</th></tr>
<tr><td>25</td><td>25</td></tr>
<tr><td></td><td>25</td><td>25</td></tr>
<tr><td>Suma</td><td colspan="2">100</td></tr>
<tr><td colspan="3"></td></tr>
</table></td></tr>
<tr><td>Analiza dokumentacji z zajęć</td><td>10</td><td>Do analizy włączono celowo wybrane sprawozdania z zajęć (m.in. drzewa problemów przed i po zajęciach)</td></tr>
<tr><td>Ankiety audytoryjne</td><td>2 x 50</td><td>Ankiety wypełniane po szkoleniach dla osób prowadzących zajęcia z dziećmi.</td></tr>
<tr><td>Dodatkowo: ankieta internetowa CAWI</td><td>39</td><td>Ankiety wypełniane prze osoby prowadzące zajęcia, po zakończeniu zajęć z dziećmi – w lipcu 2016 r.</td></tr>
<tr><td>Wywiad grupowy on-line</td><td>2 x 4</td><td>Założono 2 wywiady grupowe przez internet z celowo wybranymi osobami prowadzącymi zajęcia z dziećmi (dobór odbywał się w porozumieniu z koordynatorką projektu).
Ze względów technicznych (brak szerokopasmowego internetu) część umówionych respondentek nie mogła wziąć udziału w wywiadzie grupowym. Dlatego przeprowadzono 1 wywiad grupowy on-line z 3 nauczycielkami i telefoniczne wywiady indywidualne (z 5 osobami).</td></tr>
</table>

Wyniki

W tej części raportu wyniki ewaluacji zostały przedstawione w następujących rozdziałach:

1. **Wiedza i umiejętności dzieci w zakresie przedsiębiorczości i ekonomii**
2. **Wiedza i umiejętności osób prowadzących zajęcia z dziećmi**
3. **Mocne i słabe strony projektu**

Dzieci w projekcie „Przedsiębiorcze dzieci" uczestniczyły w cyklu zajęć, prowadzonych przez nauczycielki wcześniej przeszkolone w projekcie.

Pierwsze zajęcia dla dzieci miały charakter wstępny i integracyjny. Było to ważne zwłaszcza w tych grupach, które spotykały się w ramach zajęć dodatkowych, np. w bibliotece albo domu kultury. Dzięki temu dzieci mogły lepiej się poznać, wdrożyć do całego cyklu. Na początku projektu robiono również wstępne ankiety rysunkowe z dziećmi, po to by ocenić ich wyjściową wiedzę z zakresu projektu. Poniżej prezentujemy schematyczny układ kolejnych zajęć dla dzieci:

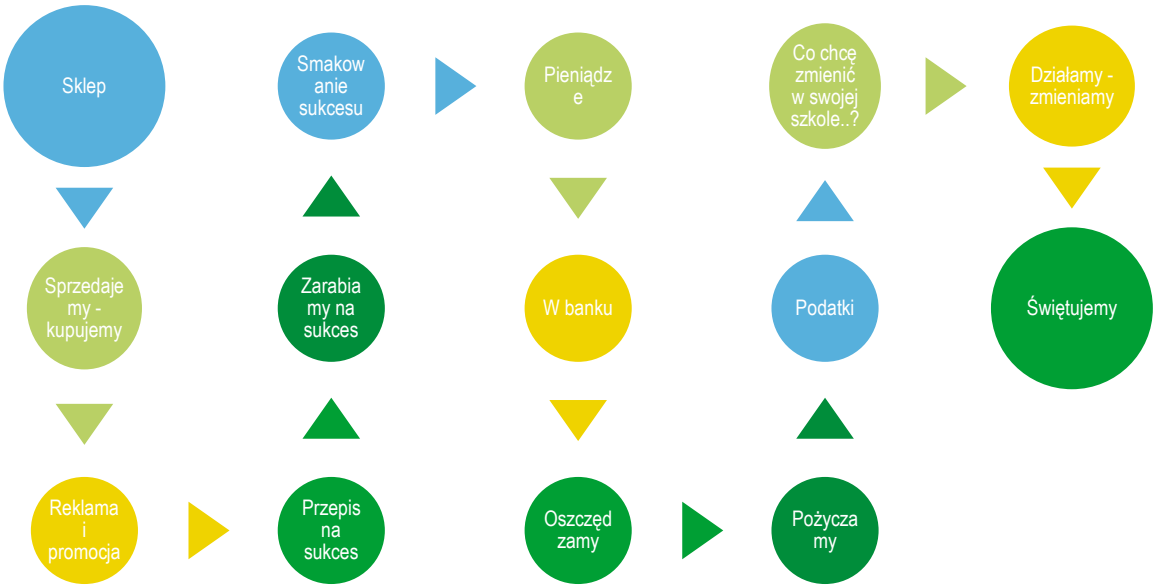

Zajęcia były prowadzone według ogólnego scenariusza, przygotowanego przez ekspertów Fundacji Rozwoju Dzieci. Nauczycielki mogły ten scenariusz elastycznie modyfikować, tak aby dostosować go do potrzeb poznawczych dzieci, ich zainteresowań i tempa pracy.

Podczas kolejnych zajęć nauczycielki organizowały dzieciom tematyczne gry i zabawy, również przygotowane przez Fundację, np. „Monetowe warcaby", „Ściganka", itp. Oprócz zajęć w placówkach, były też zaplanowane wycieczki tematyczne do sklepu, do banku czy do urzędu gminy.

Program zajęć edukacyjnych był ułożony tak, żeby oprócz celów poznawczych, był też realizowany proces grupowy. Dzieci stopniowo integrowały się wokół wspólnie ustalonego zadania, zarabiały pieniądze, aby swój cel osiągnąć. Następnie na koniec projektu świętowały jego osiągnięcie.

Ważne było tu zaangażowanie rodziców, którzy w większości przypadków pomagali dzieciom w zarabianiu na sukces. Wspierali też często nauczycielki w prowadzeniu zajęć – pomagali w wycieczkach, a niektórzy z nich – jako lokalni przedsiębiorcy – zapraszali dzieci do swoich firm.

Projekt angażował też lokalne instytucje: sołtysów, wójta albo przedstawicieli banku. Łącznie dorosłych osób zaangażowanych w projekt był 96. Należy tym samym podkreślić jego szerszy społeczny zasięg i pozytywny obopólny wpływ. Dzieci mając kontakt z poważnymi instytucjami w ogromnym stopniu poszerzają swoją wiedzę o otaczającym je świecie i poszerzają zakres swoich doświadczeń. Natomiast dla władz gminy albo dla banku, kontakt z dziećmi był również ważnym doświadczeniem, ponieważ zwracał uwagę na potrzeby najmłodszych mieszkańców gminy oraz uświadamiał im, że również te instytucje mogą mieć udział w ich edukacji.

W badaniu zebrano od nauczycielek określenia, jakie jest przedsiębiorcze dziecko. Z tych definicji wyłania się obraz dziecka, które w mniejszym stopniu koncentruje się na poszczególnych elementach wiedzy ekonomicznej, ale za to bardziej przejawia aktywną postawę życiową, jest kreatywne i otwarte.

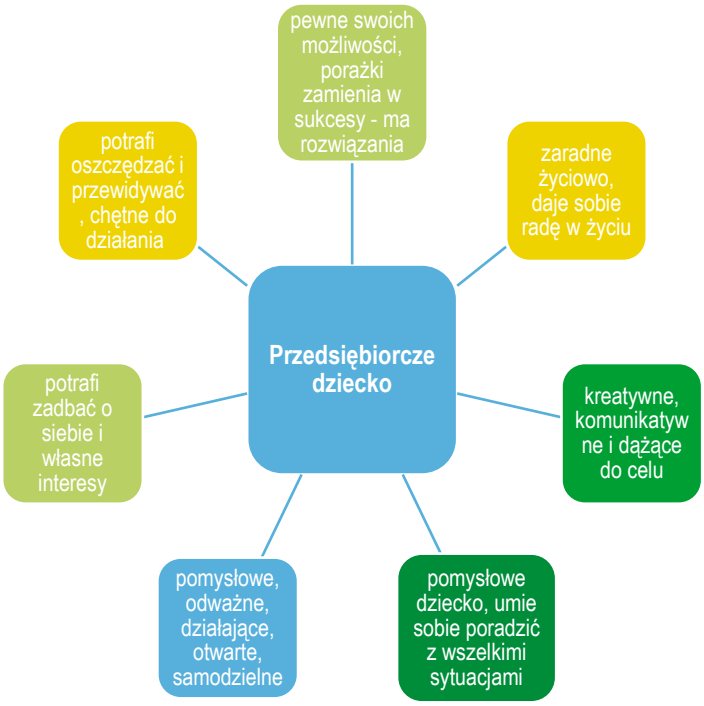

Wiedza i umiejętności dzieci w zakresie przedsiębiorczości

W projekcie założono, że 70% dzieci uczestniczących w zajęciach zwiększy wiedzę z zakresu podstawowych zagadnień ekonomicznych. W wyniku udziału w projekcie dzieci miały poznać i rozumieć, co to jest moneta, banknot, bank, bankomat, oszczędzanie, planowanie wydatków, formy płacenia itp. Założono, że danych do oceny, w jakim stopniu osiągnięto ten rezultat, dostarczą przede wszystkim ankiety rysunkowe.

Badanie prowadzone wśród dzieci składało się z dwóch etapów: ankiety wstępnej i ankiety końcowej. Były to dwa takie same kwestionariusze, które dzieci wypełniały na początku i pod koniec cyklu zajęć. Ankieta wstępna służyła ocenie „punktu wyjścia", czyli poziomu wiadomości dzieci z zakresu tematyki projektu. Natomiast ankieta końcowa miała służyć zbadaniu, jakie są efekty zrealizowanego programu zajęć.

Jak wynika z wywiadów z nauczycielkami, w niektórych grupach dzieci niechętnie wypełniały ankiety końcowe, skarżyły się, że już rysowały takie rysunki. Wydaje się, że mogło to mieć w pewnym stopniu wpływ na końcowe wyniki, bo rzeczywiście zdarzały się ankiety końcowe rysowane niestarannie, „od niechcenia", a w dodatku były one mniej szczegółowe od ankiet początkowych. **Być może warto w przyszłości na szkoleniach z nauczycielkami podkreślić znaczenie dokumentowania postępów dzieci. Warto też podpowiedzieć nauczycielkom, jak mogą sobie radzić z oporem dzieci w takich sytuacjach.**

Ankiety w formie rysunku wypełniane przez dzieci miały przynieść odpowiedzi na następujące pytania:

1. **Gdzie można przechowywać pieniądze?**
2. **Co to jest bank? Po co jest bank?**
3. **Jak można oszczędzać pieniądze?**
4. **Jak można płacić?**

Pomoc osoby dorosłej polegała na podpisaniu rysunków według wyjaśnień dzieci.

Aby dokonać poprawnej analizy rysunków dziecka należy wziąć pod uwagę rysunek jako całość. Interpretacja musi również uwzględniać wiek, dojrzałość, stan emocjonalny oraz środowisko społeczne dziecka[1]. W ewaluacji projektu „Przedsiębiorcze dzieci" nie dysponowano co prawda wszystkimi tymi danymi, ale i tak materiał zebrany w ankietach umożliwił zebranie interesującego pakietu i wyciągnięcie wniosków przydatnych do doskonalenia projektu. W analizie ankiet dziecięcych wykorzystano następujące podejścia:

ANALIZĘ JAKOŚCIOWĄ TREŚCI. Polegała ona badaniu i interpretacji tematu, jaki dziecko rysuje. Analizowano tu występowanie pojęć adekwatnych do kolejnych pytań w ankiecie. Ankieta wstępna każdego dziecka była porównywana z ankietą końcową. Obie ankiety były analizowane według pytań:

* Jakie pojęcia występują w ankiecie?
* Jakie nie występują?
* Jakie szczegóły są na rysunkach w ankiecie wstępnej, a jakie w końcowej?

ANALIZĘ ILOŚCIOWĄ. Ankiety poddano zewnętrznej ocenie przyrostu wiedzy dzieci prezentowanej w ankietach końcowych w stosunku do danych z ankiety początkowych. Oceniano kolejne pary ankiet, wypełnianych przez dziecko, aby w ten sposób określić, w jakim stopniu został osiągnięty wskaźnik projektu („dzieci uczestniczące w zajęciach zwiększą wiedzę z zakresu podstawowych zagadnień ekonomicznych"). W ewaluacji wykorzystano próbę 100 dzieci w wieku 4-6 lat, dziewczynek i chłopców. Ocena ankiet „pre-" i „post-" miała charakter zero-jedynkowy, gdzie 0 oznaczało brak zmiany w ankiecie, a 1 – oznaczało pozytywną zmianę w odpowiedzi na pytania z ankiety, czyli zwiększenie zakresu pojęć związanych z danym pytaniem i/albo wyeliminowanie elementów, które nie pasują do danego pytania i/albo większą szczegółowość rysunków (co w odniesieniu do grupy dzieci 4-5-letnich świadczy o wzroście wiedzy wzbogaconym przez doświadczenia i edukację).

Oprócz wyników ankiet rysunkowych w badaniu wpływu projektu na rozwój wiedzy i umiejętności dzieci wykorzystano też dokumentację, czyli **wybrane siatki pojęciowe**, będące elementem metody projektów. Siatki takie były tworzone podczas zajęć między innymi takich jak „Pieniądze" i „Oszczędzanie". Nauczycielki zbierały i zapisywały wypowiedzi dzieci na dany temat najpierw na początku zajęć, a następnie pod koniec zajęć.

Kolejnym źródłem wiedzy o postępach dzieci były też wywiady z nauczycielkami, internetowa ankieta końcowa oraz opinie rodziców, które zbierała część nauczycielek. Na tej podstawie można stwierdzić, że projekt

[1] http://www.wspieranierozwoju.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=64:o-czym-mowi-rysunki-dzieci-&catid=64:rozwoj-tworczoci-plastycznej-&Itemid=141

„Przedsiębiorcze dzieci" zdecydowanie spowodował wzrost wiedzy i umiejętności dzieci w zakresie przedsiębiorczości. Świadczą o tym szczegółowe wyniki prezentowane poniżej.

4. Gdzie można przechowywać pieniądze?

Niemal wszystkie dzieci (93%) wypełniające ankietę wstępną, wiedziały jeszcze przed zajęciami, gdzie można przechowywać pieniądze. Był wysoki wyjściowy poziom wiedzy na ten temat.

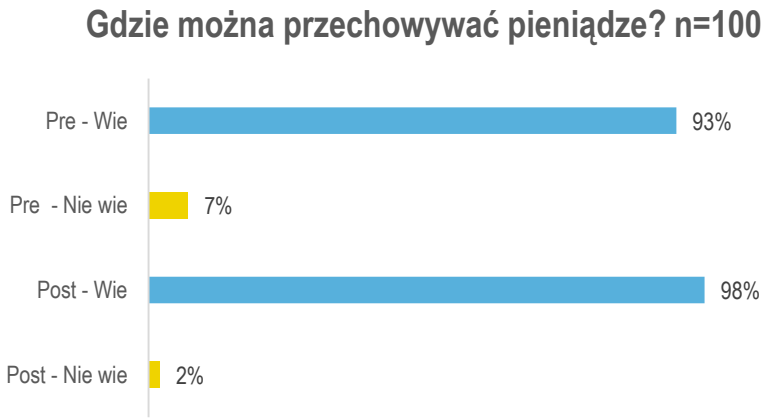

Najczęściej w odpowiedzi na pytanie, gdzie można przechowywać pieniądze, dzieci rysowały portfel albo skarbonkę. Rzadziej podawały, że pieniądze można trzymać w domu, w banku albo w bankomacie czy w sejfie. Jedno z dzieci w odpowiedzi na to pytanie odpowiedziało bardzo szczegółowo: *w bankomacie pekao bank polski*. To świadczy o wiedzy dziecka na temat banku, choć nie jest to jeszcze wiedza uporządkowana (w bankomacie nie przechowuje się pieniędzy). Kilkoro dzieci rysowało też sklep, a więc przechowywanie pieniędzy kojarzyło z sytuacją robienia zakupów, identyfikowało to miejsce z pieniędzmi. Zdarzały się też sporadycznie odpowiedzi nietypowe, np. *na dworze pod liśćmi*.

Po zajęciach, mimo posiadanej na początku wiedzy, dzieci zdobyły nowe informacje. Z analizy ankiet rysunkowych wynika, że poznały więcej szczegółów dotyczących przechowywania pieniędzy i uporządkowały swoją wiedzę na ten temat, np. w ankietach końcowych dzieci nie rysowały sklepu jako miejsca przechowywania pieniędzy. Z porównania par ankiet (początkowej i końcowej) wynika, że 68% dzieci zdobyło nową wiedzę (m.in. dzieci rysowały bank jako miejsce przechowywania pieniędzy), a 47% dzieci zaznaczyło w swoich rysunkach więcej szczegółów związanych z tym tematem – bardziej dokładne rysunki monet czy banknotów (nominały, orzełek itp.), rysunki banku.

W ankietach końcowych nie pojawiały się już odpowiedzi, że pieniądze można trzymać w sklepie. Było natomiast więcej odpowiedzi dotyczących banku, sejfu, czy skarbca, co prawdopodobnie jest efektem wycieczki do banku i rozmowy z ekspertami w tej instytucji:

Pieniądze można przechowywać w skarbcu.

Dodatkowych informacji o tym, co wiedzą dzieci na temat przechowywania pieniędzy, dostarcza analiza siatek tematycznych opracowywanych przez osoby prowadzące zajęcia podczas realizacji projektu badawczego „Pieniądze" w ramach zajęć „Przedsiębiorcze dzieci". Siatki również dowodzą, że dzieci zdobyły szczegółową wiedzę dotyczącą banku i tego, jak można w nim przechowywać, pomnażać pieniądze.

Siatka tematyczna to zbiór pytań, hipotez i odpowiedzi, jakie dzieci zgłaszają podczas realizacji projektu badawczego – w tym przypadku projektu „Pieniądze". Pierwszym etapem jest zadawanie pytań (kolumna 1), które nauczycielka zapisuje na arkuszu papieru. Drugim etapem jest zbieranie hipotez, czyli odpowiedzi dzieci na postawione pytania (kolumna 2). Odpowiedzi te są zebrane jeszcze przed rozpoczęciem faktycznych badań i rozmów z ekspertami, dlatego obrazują wyjściowy stan wiedzy dzieci. Trzeci etap to rozmowy z ekspertami (pracownicy banku podczas wizyty w banku), którzy udzielają wyjaśnień na postawione pytania. Po powrocie z wizyty nauczycielki ponownie zadawały pytania dzieciom i zapisywały odpowiedzi (kolumna 3) – na tym etapie dzieci prezentowały już wiedzę uzyskaną w banku.

Poniższe tabele obrazują proces zdobywania przez dzieci wiedzy.

Pytanie	**Odpowiedzi dzieci zebrane na początku zajęć**	**Odpowiedzi uzupełnione na końcu zajęć**
Gdzie można trzymać pieniądze?	*W skrytce, sejfie, portfelu, w banku, w domu, w kieszeni.*	*Można w banku założyć lokatę.*

5. Co to jest bank? Po co jest bank?

Większość dzieci przed rozpoczęciem zajęć projektowych wiedziało, co to jest bank, choć jednak w porównaniu do poprzedniego pytania (o przechowywanie pieniędzy) dzieci, które miały taką wiedzę, było znacznie mniej (58%).

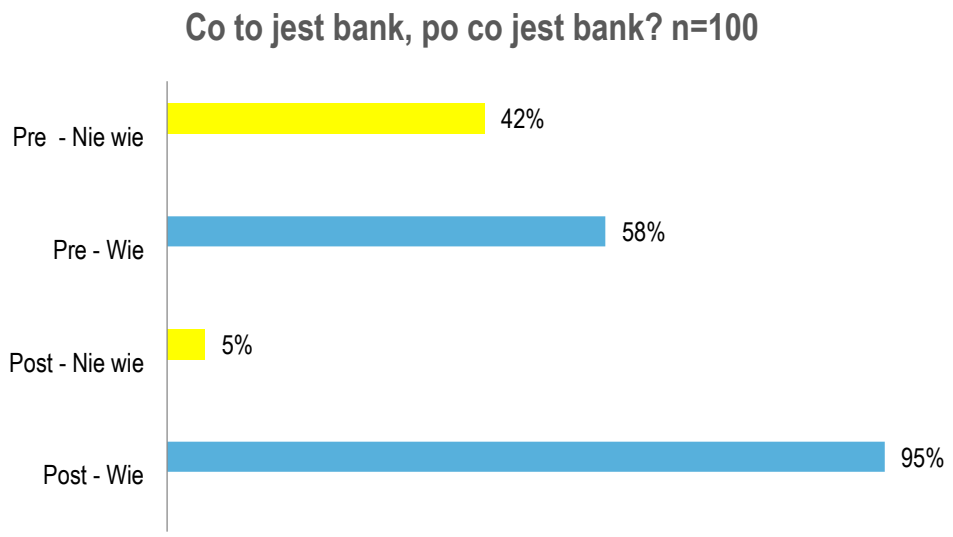

Zwykle w ankietach początkowych dzieci w odpowiedzi na pytanie, co to jest bank, rysowały budynek. Zdarzały się też próby narysowania bankomatu. Z opisów do ankiet wynika, że dzieci wiedziały często, że ta instytucja ma związek z pieniędzmi:

Zdarzały się jednak odpowiedzi nietrafione: *tam mama kupuje zabawki* albo *bank na listy.*

Niekiedy widać było, że dzieci nie są w stanie wyjaśnić, co to jest bank, np. pod jednym rysunkiem budynku dziecko podało odpowiedź: „to", a inne dziecko odpowiedziało: *bank to bank* albo*: to jest taki budynek gdzie się robi takie ważne rzeczy.*

Po zajęciach widoczny jest znaczący przyrost wiedzy dzieci o tym, co to jest bank. W ankietach końcowych rysunki świadczą o tym, że wiedzę taką posiadało już 95% dzieci. 74% dzieci nabyło nową wiedzę na temat banku, ponieważ na rysunkach w ankietach końcowych pojawiały się nowe elementy w stosunku do tego, co

rysowały w ankietach początkowych. Ale też 62% dzieci w ankietach końcowych zaznaczało w swoich rysunkach więcej szczegółów: np. rysowały kraty w oknach, schody albo kasy i sprzęty bankowe, takie jak np. liczarka.

Dodatkowo z wyjaśnień zebranych przez nauczycielki wynika, że dzieci po zajęciach miały znacznie więcej szczegółowych informacji, np.

Bank jest po to, żeby oszczędzać pieniądze, wziąć pieniążki, żeby dostać kartę.

Daje się pieniądze do banku i wtedy bank lub bankomat daje nam pieniądze. Pieniądze mogą być polskie, angielskie albo niemieckie.

Dzieci dowiedziały się też, że w banku są rożnego rodzaju zabezpieczenia przed kradzieżą. W czasie wycieczek miały okazję zobaczyć główne zabezpieczenia, poznać pracowników ochrony, dlatego też w części ankiet zwracały na to uwagę.

Zagadnienia związane z bankiem były wielokrotnie omawiane na zajęciach z dziećmi między innymi przy okazji tematu „Pieniądze". Świadczą o tym siatki tematyczne, gdzie nauczycielki zbierały ważne dla dzieci pytania oraz ich odpowiedzi.

PIENIĄDZE			
	Pytanie	**Odpowiedzi na początku zajęć**	**Odpowiedzi na końcu zajęć**
1.	**Jak poznać prawdziwe pieniądze?**	*Po pieniądzu.* *Mają lupę.*	*Prawdziwe pieniądze posiadają zabezpieczenia, które odróżniają je od fałszywych: znaki wodne, paski zabezpieczeń.* *Osoby, które pracują w banku są specjalnie szkolone, aby rozróżniać pieniądze prawdziwe od fałszywych. Prawdziwe pieniądze mają specjalnie ukryte znaki, które znają tylko osoby przeszkolone. Jest ich około 14 osób.*

2.	**Skąd się biorą pieniądze?** **Skąd się biorą pieniądze w banku?** **Skąd się biorą pieniądze w bankomacie**	*Z banku, z bankomatu, z maszyny, która robi pieniądze.* *Mają maszynkę do robienia pieniędzy.* *Bank podłącza specjalne papiery i produkuje.*	*Z Narodowego Banku Polskiego, z Warszawy.* *Pieniądze w banku pochodzą od klientów, są też przywożone z banku centralnego, jak ich zabraknie.* *Z Narodowego Banku Polskiego przywożą je pracownicy ochrony w specjalnych pojemnikach, skrzyniach zaszyfrowanych.*
3.	**Dlaczego pieniądze są w banku?**	*Żeby ich nikt nie ukradł i żeby się ich trochę uzbierało.*	*Składamy je do banku, żeby zyskać procent, żeby je pomnożyć i dla bezpieczeństwa w sejfie.*
4.	**Czy dzieci mogą mieć konto w banku.**	*Nie, bo zapomną hasła.*	*Dzieci mogą mieć konto w banku, ale tylko za zgodą rodzica. Pieniądze mogą wybierać pod nadzorem opiekuna.*

Po zajęciach dotyczących pieniędzy, zwykle odbywała się wycieczka do banku i była ona dla dzieci bardzo dużym przeżyciem. Dzieci miały już pewien zasób wiedzy teoretycznej, a dzięki wycieczce mogły zapoznać się z praktyką oraz zweryfikować swoje przypuszczenia i wyobrażenia, między innymi o tym, skąd się biorą pieniądze i o banku centralnym. Było to więc dla nich uczące doświadczenie, co potwierdzają wypowiedzi nauczycielek:

Większość dzieci nie była wcześniej w banku, podczas tej wycieczki mogły się sporo dowiedzieć o pracy w banku, o pieniążkach, oszczędzaniu itd.

Oraz kolejna:

Wycieczka do banku była zorganizowana po raz pierwszy i na stale wejdzie do kalendarza wycieczek. Pracownicy banku przygotowali się na przyjęcie dzieci, był ekspert, wiceprezes i cierpliwie odpowiadali na pytania dzieci.

6. Jak można oszczędzać pieniądze?

Pytanie o oszczędzanie w ankiecie początkowej okazało się stosunkowo trudne dla dzieci. Zdarzało się, że dzieci nic nie rysowały w odpowiedzi na to pytanie, zostawiały puste miejsce albo wprost odpowiadały *nie wiem.*

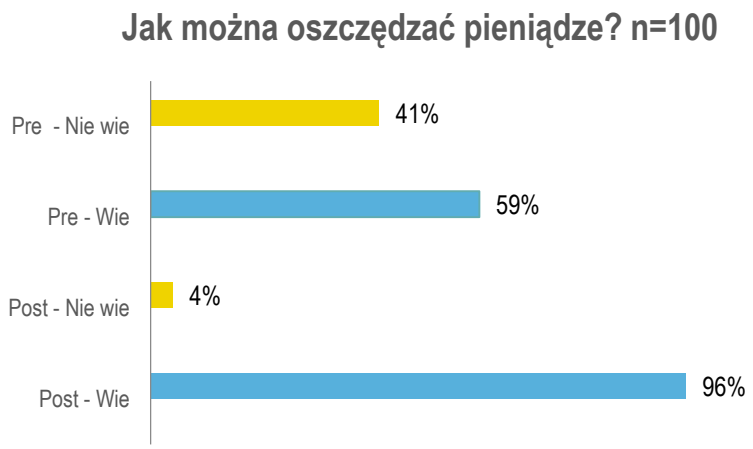

We wstępnych ankietach dzieci często zaznaczały bank albo skarbonkę jako sposób na oszczędzanie pieniędzy. Ale też oszczędzanie często kojarzyły z sytuacją niewydawania pieniędzy, np. niespełniania zachcianek w sklepie, podczas zakupów. Świadczą o tym następujące komentarze do pytania, jak można oszczędzać pieniądze:

W ankietach końcowych widać zdecydowany wpływ zajęć na świadomość dzieci dotyczącą oszczędzania. Znacznie więcej dzieci wiedziało, jak można oszczędzać (96%) – świadczą o tym m.in. rysunki dotyczące banku i różnego rodzaju skarbonek. Dzieci zdobyły nową wiedzę na ten temat albo też więcej szczegółowych informacji związanych z oszczędzaniem. Świadczą o tym detale w rysunkach związane z bankiem, pieniędzmi, np. nominały i znaki graficzne na banknotach.

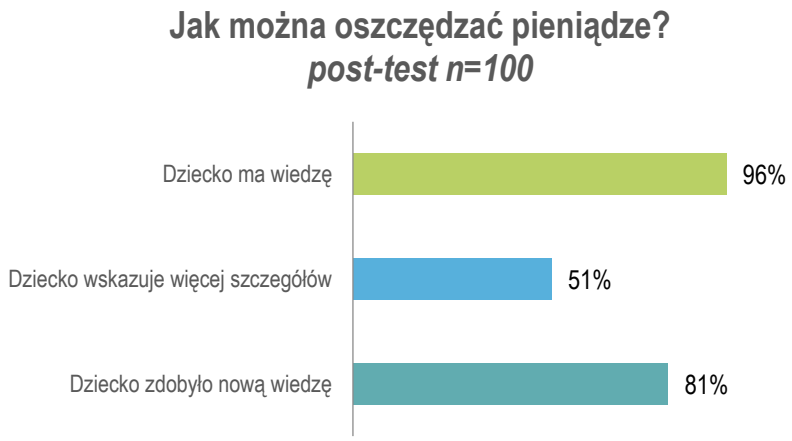

Znacznie częściej dzieci rysowały skarbonkę albo bank. Wiedziały też, że pieniądze można oszczędzać na lokacie:

Należy podkreślić, że dzięki projektowi dzieci wiele dowiedziały się też o oszczędzaniu w codziennym życiu o czym świadczą wątki związane z marnowaniem zasobów (energii elektrycznej, wody).

O tym, że dzieci w czasie zajęć projektowych zdobyły wiedzę na temat oszczędzania, można wnioskować również na podstawie analizy siatek pojęciowych i wybranych pytań stawianych przez dzieci, na które wspólnie z nauczycielką szukały odpowiedzi.

	Pytanie	Odpowiedzi na początku zajęć	Odpowiedzi po zajęciach
1.	**Gdzie możemy oszczędzać?**	*W skarbonce, w domu. Od babci.* *W skarbonce, w banku, w skarpecie.*	*Dorośli oszczędzają na lokacie, dzieci oszczędzają w skarbonce.* *Oszczędzamy wtedy, gdy nie wydajemy pieniędzy. Gdy odkładamy pieniążki, które dostajemy z różnych źródeł: kieszonkowe, od babci.* *Oszczędzamy, gdy odkładamy pieniążki, dorośli oszczędzają w banku – na koncie oszczędnościowym i lokacie, a dzieci w skarbonce.*
2.	**Co oszczędzamy?**	*Pieniądze, wodę, światło.*	*Oszczędzamy pieniądze, prąd, wodę, gaz. Oszczędzamy, jak wybieramy tańszego dostawcę, tańsze usługi.*
3.	**Czy każdy może oszczędzać?**	*Tak, ale musi spełnić podstawowe warunki.*	*Zależy od tego, co mamy zamiar oszczędzać. Jeśli pieniądze – to należy założyć konto w banku i na nim zbierać środki. Z czasem urośnie od nich procent.* *Dzieci do 7 roku życia mogą założyć konto (SKO) i wpłacać nawet po kilka złotych.*
4.	**Po co jest oszczędzanie?**	*Żeby mniej płacić.*	*Oszczędzamy po to, żeby mieć czegoś więcej. Oszczędzanie jest potrzebne, żeby nam nie*

			zabrakło różnych dóbr i usług (także wody i jedzenia).

Przyrost wiedzy dzieci, ich uwrażliwienie na kwestie związane z oszczędzaniem potwierdzają wypowiedzi osób prowadzących zajęcia z dziećmi, a także rodziców.

Dzieci podczas z zajęć z oszczędzania same sprawdziły, jak marnuje się pieniądze – gdy w łazience zostawią niezakręconą wodę albo święcącą niepotrzebne żarówkę. Później – w efekcie zajęć – częste były sytuacje, że dzieci nie tylko przypominały paniom o oszczędzaniu wody czy prądu, ale też same gasiły światło w przedszkolu albo domu:

O oszczędzaniu na pewno się nauczyły, bo reagują, jak widzą niepotrzebnie palącą się żarówkę.

Projekt wpłynął na motywację dzieci do oszczędzania i odraczania przyjemności. W krótszej perspektywie dzieci stały się bardziej skłonne, by czekać i oszczędzać, a potem dostać coś, na czym im zależy:

Potrafią zrezygnować z mniej ważnych dla nich rzeczy w celu kupienia czegoś innego, co kosztuje więcej i trzeba więcej czasu na uzbieranie wymaganej kwoty.

Dzieci między innymi nauczyły się również, że trzeba oszczędzać i planować wydatki stosownie do posiadanych funduszy. Dowiedziały się, że warto porównywać ceny produktów, bo to też służy oszczędzaniu. W wyniku zajęć dzieci zaczęły bardziej dbać o pożyczone rzeczy – zabawki czy książki. Potwierdzają to wypowiedzi rodziców:

Syn ograniczyły wydawanie pieniędzy na różne rzeczy, które są niepotrzebne.

Chętnie odkładają pieniążki do swoich skarbonek.

Dziecko nauczyło się samodzielności, oszczędzania, rozważnego wydawania pieniędzy.

U części dzieci – jak zauważają nauczycielki – rozwinął się *gen przedsiębiorczości*, o czym świadczy to, że dzieci łączyły szybko różne fakty, szybciej przeliczały, miały większą inicjatywę w zabawach, np. w sklep. Zajęcia były też dla wielu z nich okazją kształtowania postaw proaktywnych, które być może będą procentować w czasie ich dalszej edukacji i w dorosłym życiu. Świadczą o tym przykładowe spostrzeżenia nauczycielek:

Jak dorosną, chcą zarabiać więcej pieniążków, by mogły wszystko sobie kupić, czego tylko zapragną.

To zaowocuje w przyszłości, zaczynają się zastanawiać nad rzeczami, o których dorośli z nimi nie rozmawiają.

7. Jak można płacić?

Na początku zajęć w projekcie ponad ¾ dzieci miało ogólną wiedzę, jak można płacić. Była znaczna grupa dzieci, które w odpowiedzi na to pytanie w ankiecie rysowały pieniądze: monety albo banknoty.

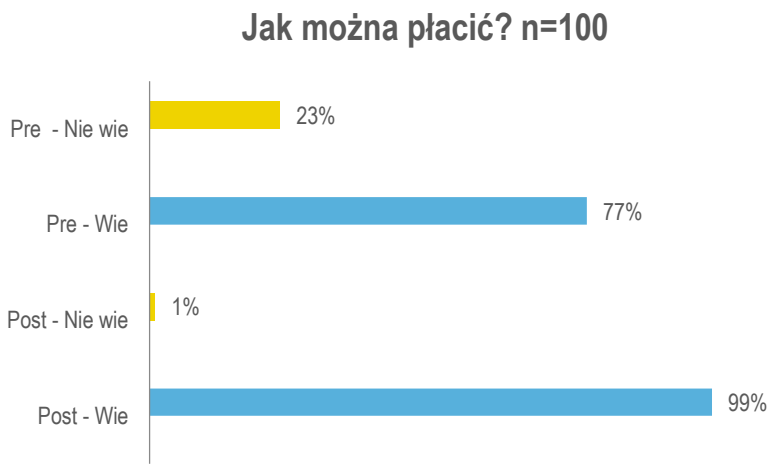

Wiele dzieci w odpowiedzi na to pytanie rysowało też sklep. Koncentrowało się więc raczej na sytuacji, w jakiej następuje transakcja, jak przebiega sama czynność płacenia, a nie na formach płatności. Potwierdzają to również komentarze do rysunków:

Idzie się do kasy i podaje pieniążki.

Za lody, za bułki.

Daję pani, za lizaka.

Staje się w kolejce i daje się pieniążki.

Zdarzały się też wypowiedzi nietypowe, które świadczą o tym, z jak różnych doświadczeń dzieci czerpią swoją wiedzę o płaceniu:

Pieniążkami, pustymi butelkami

Można płacić ręką, kartą kredytową, pieniędzmi, dolarami, diamentami, klejnotami.

Po zajęciach niemal wszystkie dzieci wiedziały już, jak można płacić.

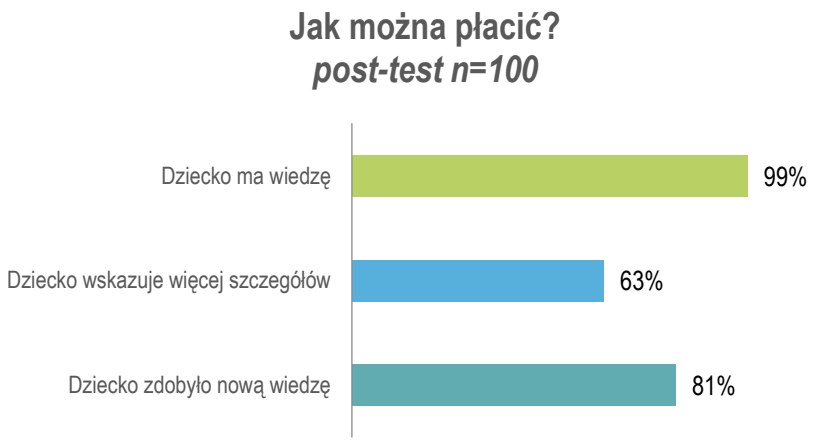

W ankietach końcowych zdecydowanie częściej dzieci rozróżniały monety i banknoty, w odpowiedzi często podawały też karty kredytowe. Ponadto ich rysunki monet i banknotów oraz kart w ankietach końcowych zawierały wiele szczegółów, np. czip na karcie, albo postacie na banknotach. W ankietach w ogóle nie pojawiała się natomiast odpowiedź, że można płacić przez internet.

Znaczny przyrost wiedzy o tym, jak można płacić i w ogóle o pieniądzach, potwierdza też dokumentacja z zajęć:

	Pytanie	**Odpowiedzi na początku zajęć**	**Odpowiedzi na końcu zajęć**
1.	**Czy wszystkie pieniądze są takie same? Dlaczego pieniądze wyglądają tak, a nie inaczej?**	*Pieniądze są różne.* *Są różne rodzaje.*	*Mamy papierowe banknoty, mamy metalowe monety, jedne i drugie różnią się od siebie (…). Są monety i banknoty. Ich rozmiar jest dostosowany do portfela, bankomatu, kasy.*
2.	**Po co są pieniądze?**	*Żeby kupić dużo rzeczy.*	*Bez pieniędzy nie można robić zakupów. Należy pracować, aby zarabiać pieniądze. Trzeba wtedy też płacić za rachunki (prąd, gaz).*
3.	**Z czego się robi pieniądze?**	*Ze specjalnego papieru. Drobniaki – z metalu, mocnego, a nie leciutkiego. Ze złota, srebra, z nitki, którą widać pod słońce.* *Z metalu, papierku, z monety, z czekolady.*	*Drobniaki robi się ze specjalnego kruszcu. Nie ma monet drewnianych, z plastiku i z kartonu. Robi to specjalna fabryka od pieniędzy.* *Pieniądze robi się ze specjalnego papieru, który ma specjalne zabezpieczenie, a monety – z cennego kruszcu.*

Dzieci bardzo dużo nauczyły się o pieniądzach: umieją rozróżniać nominały, dowiedziały się, co to jest awers i rewers. Nauczyły się też rozróżniać prawdziwe i nieprawdziwe banknoty. W ogóle pieniądze wzbudzały duże zainteresowanie wśród dzieci, a ich kontakt z prawdziwymi banknotami był dla nich dużym przeżyciem. Jedna z nauczycielek postuluje, aby do zajęć używać prawdziwych banknotów (nawet nieaktualnych, wycofanych z obiegu), ponieważ to bardziej koncentruje uwagę dzieci i sprzyja uczeniu się.

Zainteresowanie pieniędzmi przejawiało się też w zabawach dzieci, które chętnie je liczyły, bawiąc się w sklep czy bank. Zdaniem nauczycielek zajęcia pt. „Sklep" należały do najbardziej przydatnych w całym programie.

> *Sklep to temat bardzo bliski dzieciom, nawiązywał bezpośrednio do ich doświadczeń - ulubionych zabaw, wyjść z rodzicami i z grupą. Świetnie nawiązywał do prostych działań matematycznych, codziennego przeliczania.*

8. Efekty zajęć

Dzieci dzięki zajęciom w projekcie zdobyły dużą wiedzę z różnych dziedzin. Zdecydowaną opinię na ten temat wyrażają między innymi nauczycielki. W końcowej ankiecie internetowej ze zdaniem: *Program daje dzieciom dużej nowej wiedzy* w pełni zgadza się 64% nauczycielek, a w dużym stopniu 31% badanych.

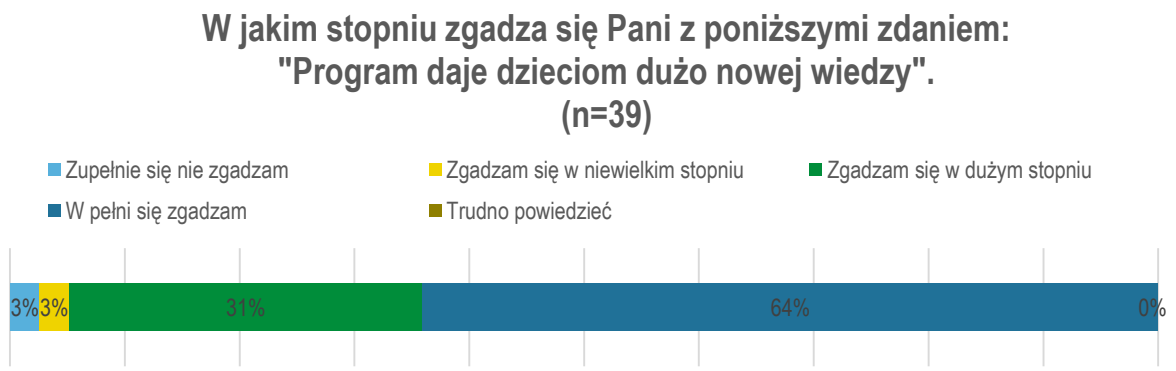

Jak zauważył jeden z rodziców zabawy i zajęcia związane z projektem służyły też rozwijaniu kompetencji społecznych u dzieci: *Dzieci w tym wieku lubią udawać dorosłych, a te zajęcia umożliwiły im poczucie się przez chwilę dorosłymi. Forma zajęć była bardzo atrakcyjna.*

Pozytywnych doświadczeń dostarczyły dzieciom wyjścia do sklepu i wspólne robienie zakupów. Bardzo angażujące było też robienie reklam, przygotowywanie prac na kiermasz, prowadzenie sprzedaży produktów i przeliczanie zysków:

Zarabiamy na sukces - dzieci organizują jakieś wydarzenie, reklamują oraz zarabiają pieniądze. Uczą się szacunku do pracy.

Pomysł zarabiania pieniędzy na wspólnie ustalony przez dzieci cel bardzo się sprawdził, bo dzieci przez doświadczenie przekonały się o zależności między zarabianiem a wycieczką, czy kupnem lodów albo drzewek do wspólnego posadzenia w ogrodzie:

Dziecko dowiedziało się, że pieniądze trzeba zarobić, przedmioty mają swoją wartość pieniężną.

Dzieci uczestnicząc w projekcie zaczęły więc dostrzegać wartość pracy i pieniądza. Były zmotywowane do oszczędzania, odraczania zachcianek. Potwierdzają to liczne wypowiedzi rodziców zebrane przez nauczycielki:

Bardzo dobry pomysł, by uświadamiać dzieciom, czym jest pieniądz, że wszystko ma jakąś wartość i jest jakiś koszt.

Moje dziecko dowiedziało się, że „pieniądze nie rosną na drzewach". Bardziej szanuje pieniądze zarobione przez rodziców.

Dzięki temu, że między innymi wychodziły do sklepu i na zakupy, zaczęły zwracać uwagę na ceny podczas zakupów. Na przykład, gdy zaplanowały robienie spaghetti, w sklepie wspólnie liczyły pieniądze i porównywały ceny makaronu i innych składników. *Dzieci dostrzegają w sklepie karteczki z cenami* – mówi jedna z nauczycielek.

Dzieci bardzo były zainteresowane spotkaniami z zewnętrznymi ekspertami – wójtem, sołtysem, pracownikami sklepu czy banku. Zdarzało się też, że w roli ekspertów występowali sami rodzice. Dzieci zadawały bardzo dużo pytań związanych z tematem zajęć, dzieliły się spostrzeżeniami. Najwięcej pozytywnych doświadczeń dzieci zdobywały zwłaszcza wtedy, gdy były poważnie potraktowane przez dorosłych, to znaczy gdy dorośli odpowiadali cierpliwie na zadawane pytania, tłumaczyli, czym zajmuje się dana instytucja.

Natomiast trudność sprawił nauczycielkom temat podatków. Tego tematu nauczycielki często obawiały się najbardziej, tym bardziej że żadna z nich wcześniej nigdy nie poruszała go na zajęciach z dziećmi. Wiele nauczycielek wskazało te zajęcia jako najtrudniejsze, między innymi dlatego, że dzieci nie były zainteresowane

albo że były za małe na taki temat. Oszczędzanie, pożyczanie, reklama – tutaj również pojawiały się opinie, że te tematy były nieprzydatne, bo albo dzieci je znają, albo są dla nich za trudne.

Ale były też takie grupy, gdzie zajęcia o podatkach udały się, a dzieci chętnie się tego uczyły, na przykład dzięki wycieczkom i rozmowom z ekspertami:

Wycieczka do Urzędu Gminy, poznanie pracy urzędników, pytania o podatki pozwoliły dzieciom na poznanie wielu nowych zagadnień.

Dobrym rozwiązaniem było skorzystanie z pomocy eksperta – np. sołtysa lub burmistrza. W jednej miejscowości pomocna była rozmowa z sołtyską – i potem jak dzieci szły na wycieczkę, to pytały nauczycielkę, czy chodnik też był zbudowany z podatków. W innym przypadku burmistrz podczas spotkania z dziećmi poruszył temat podatków w taki sposób *jakby opowiadał bajkę.* Odwoływał się do znanych dzieciom pojęć: *gmina to jakby wielka rodzina.* Po takich zajęciach dzieci miały pozytywne skojarzenia związane z podatkami: *podatki są dobre*, inaczej niż osoby dorosłe. Sprawdzony sposób to również wykorzystanie gry „Ściganka" – grając w nią dzieci szybko zorientowały się, że część posiadanych zasobów należy przeznaczać na wspólne cele.

W przyszłości należy rozważyć, czy temat podatków powinien pozostać w programie zajęć albo bardziej omawiać go na szkoleniu i koniecznie podawać przykłady, dobre sprawdzone praktyki, jak można prowadzić takie zajęcia. Podobnie z innymi tematami – należy prezentować na zajęciach sprawdzone rozwiązania i wskazywać ich użyteczność dla całego programu edukacyjnego.

Zdaniem nauczycielek wyjścia i spotkania w zewnętrznych instytucjach, firmach były dla dzieci dużo bardziej uczące niż tylko zajęcia w przedszkolu. Zajęcia w placówce umożliwiały za to przygotowanie merytoryczne dzieci do wycieczek (zebranie pytań i hipotez). Zatem połączenie zajęć w przedszkolu z wycieczkami należy podkreślić jako dobrą praktykę projektu.

Ważnym efektem zajęć była też współpraca dzieci, która służy również rozwijaniu ich postaw przedsiębiorczych. Wiele ćwiczeń odbywało się w grupach, gdzie dzieci musiały negocjować, dzielić role między sobą i szukać porozumienia:

Gdy omawialiśmy kolejne tematy, to dzieci czuły się jak "mali przedsiębiorcy". Bardzo wczuwały się w role.

Również rodzice po pozytywnych doświadczeniach w projekcie deklarowali, że w przyszłości będą pomagać w dalszych akcjach tego typu (pieczenie ciast, robienie gofrów, przygotowywanie ozdob świątecznych czy organizacja występu). Pierwsza akcja zorganizowana w ramach projektu spowodowała, że rodzice się zaktywizowali, chętnie zaangażowali się do pomocy.

Zaangażowanie nauczycielek, dzieci i rodziców oraz współpraca z zewnętrznymi instytucjami spowodowały budowanie pozytywnej atmosfery społeczności lokalnej wokół projektu. Było to szczególnie widoczne podczas zajęć „Działamy – zmieniamy", gdy dzieci spotykały się z władzami lokalnymi, aby zaproponować pozytywne zmiany w ich najbliższym otoczeniu:

Dodatkowym rezultatem projektu było rozwijanie umiejętności społecznych dzieci i pokazanie im, jak mogą zmieniać swoje najbliższe otoczenie we współpracy z rodzicami, władzami i mieszkańcami.

Wykres wskazuje odpowiedzi na pytania o ocenę współpracy z lokalnymi instytucjami. Przedstawia on jedynie kategorię *bardzo dobrze* (na skali były wskazania bardzo źle, źle, ani dobrze ani źle, dobrze i bardzo dobrze), ponieważ pozostałe kategorie miały minimalne wskazania. Współpraca okazała się bardzo satysfakcjonująca.

Pozytywnym przykładem wpływu projektu był jeden z domów kultury, gdzie podjęto decyzję o budowie placu zabaw dla dzieci dzięki temu, że dostrzeżono inicjatywę i zaangażowanie dzieci.

Realizacja projektu spowodowała również, że zarówno nauczycielki, jak i rodzice uświadomili sobie, że dzieci potrzebują takiej edukacji: *Myślę, że projekt jest atrakcyjny i bardzo potrzebny. Zwłaszcza w naszym kraju, w którym brakuje edukacji na temat zarządzania pieniądzem.* Projekt pozwolił też przełamać obawy i przekonania wielu nauczycielek i rodziców, iż małych dzieci nie da się nauczyć przedsiębiorczości czy zagadnień z zakresu ekonomii:

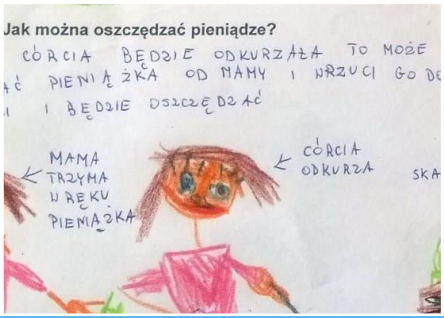

Nauczyciel

Program, który początkowo wydawał się bardzo trudnym tematem dla dzieci, okazał się bardzo przystępny i atrakcyjny.

Rodzic

Realizacja programu była czymś nowym dla dzieci, ale również dla prowadzącej. Dał wiele radości, pozwolił, aby niektóre dzieci otworzyły się i przejawiły inicjatywę, o którą nikt by ich nie podejrzewał. Wiele dobrego zyskało środowisko lokalne. Rodzice są zadowoleni, że dzieci dowiedziały się, iż aby wydawać pieniądze, należy je najpierw zarobić.

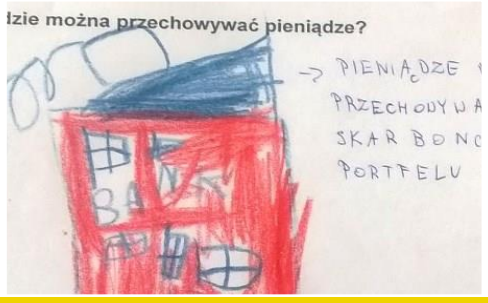

Nauczyciel

Projekt „Przedsiębiorcze dzieci" jest dobrym sposobem na nauczenie dzieci praktycznych działań potrzebnych w życiu codziennym, jak również nabycie przez dzieci podstawowej wiedzy z zakresu ekonomii oraz kształtowanie ich dyspozycji do bycia przedsiębiorczym. W wyniku realizacji projektu dzieci poszerzyły swoją wiedzę ekonomiczną.

Podsumowując, dzięki działaniom projektu „Przedsiębiorcze dzieci" nastąpił wzrost wiedzy dzieci w wieku przedszkolnym w zakresie przedsiębiorczości, a zwłaszcza na temat: sposobów oszczędzania, planowania wydatków, pozyskiwania środków na realizację przedsiębiorczego działania. Można też stwierdzić wzrost wiedzy dzieci w wieku przedszkolnym w zakresie ekonomii, w tym w szczególności w obszarze: pieniądza, form płatności, bankowości i podatków. Przy okazji zdobywania wiedzy merytorycznej dzieci na zajęciach brały udział w różnych ćwiczeniach, grach. To spowodowało u nich rozwój współpracy, komunikacji i negocjacji.

Należy równocześnie podkreślić szerszy pozytywny wpływ projektu, nie tylko na rozwój dzieci, ale też na zaktywizowanie rodziców oraz zwiększenie otwartości instytucji lokalnych i zaangażowanie w edukację dzieci.

Wiedza i umiejętności osób prowadzących zajęcia z dziećmi

W projekcie „Przedsiębiorcze dzieci" założono, że zajęcia z dziećmi będą prowadzić albo nauczycielki przedszkolne, albo pracownice świetlic, domów kultury lub bibliotek.

Uczestniczki projektu, zanim zaczęły prowadzić zajęcia z dziećmi, najpierw brały udział w dwóch bezpłatnych szkoleniach: z zakresu prowadzenia zajęć z edukacji ekonomicznej dla dzieci oraz z zakresu metody projektów badawczych w projekcie „Przedsiębiorcze dzieci". Szkolenia te miały przygotować nauczycielki do prowadzenia zajęć z dziećmi, omawiania nowych tematów, zagadnień i stosowania przy tym innowacyjnych metod pracy.

Dla osób z rekrutacji 2015: Szkolenie na temat prowadzenia zajęć z edukacji ekonomicznej odbyło się w dniach 23-25 października 2015 roku. Natomiast szkolenie z metody projektów badawczych – odbyło się w dniach 6-8 listopada dla jednej grupy i 13-15 listopada 2015 roku dla drugiej grupy. Każde z tych szkoleń trwało 16 godzin. Każda osoba uczestniczyła w 32 godzinach szkolenia.

Dla osób z rekrutacji 2016: Szkolenie na temat prowadzenia zajęć z edukacji ekonomicznej odbyło się w dniach 11-12 marca 2016, a szkolenie z metody projektów badawczych w dniach 1-2 kwietnia 2016 r. Każde z tych szkoleń trwało 12 godzin. Każda osoba uczestniczyła w 24 godzinach szkolenia.

1. Wiedza z zakresu ekonomii i przedsiębiorczości

Szkolenie z zakresu edukacji ekonomicznej obejmowało trzy bloki tematyczne:

* Jak prowadzić edukację ekonomiczną dla dzieci;
* Jak rozwijać przedsiębiorcze kompetencje dzieci;
* Jak wspierać dzieci w realizowaniu własnych pomysłów z zakresu przedsiębiorczości; jak korzystać z programu „Przedsiębiorcze dzieci" i materiałów edukacyjnych.

Uczestniczki otrzymały pakiet materiałów do pracy z dziećmi oraz narzędzia do dokumentacji zajęć i ewaluacji wpływu zajęć na dzieci (wzory ankiet rysunkowych). Pod koniec szkolenia nauczycielki zostały poproszone o wypełnienie ankiety, która pozwoliłaby oszacować ich wiedzę i umiejętności związane z ekonomią i przedsiębiorczością na początku projektu.

Zdecydowana większość uczestniczek szkolenia (82%) deklarowało, że ma średnią wiedzę z tego zakresu:

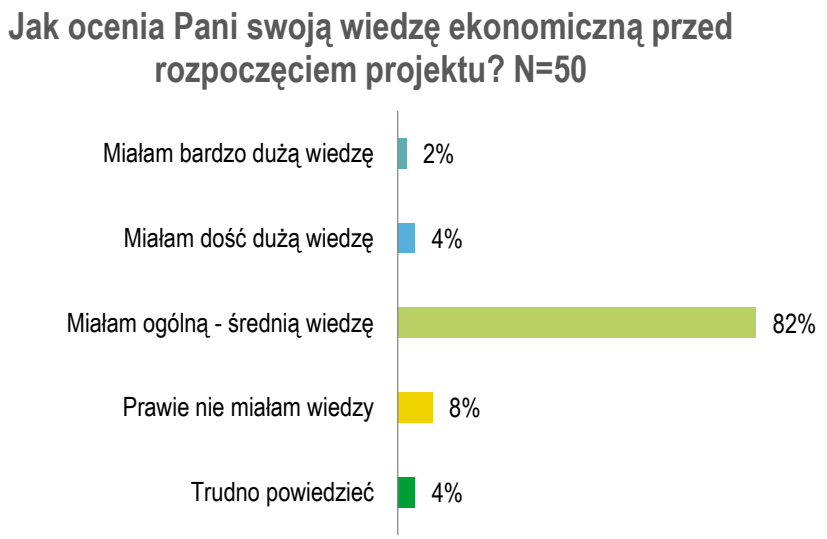

Podobnie jest w kwestii umiejętności. Posiadanie średnich umiejętności deklarowało 68% badanych. Ale też w odpowiedzi na pytanie o umiejętności prawie ¼ uczestniczek przyznała, że prawie nie ma takich umiejętności.

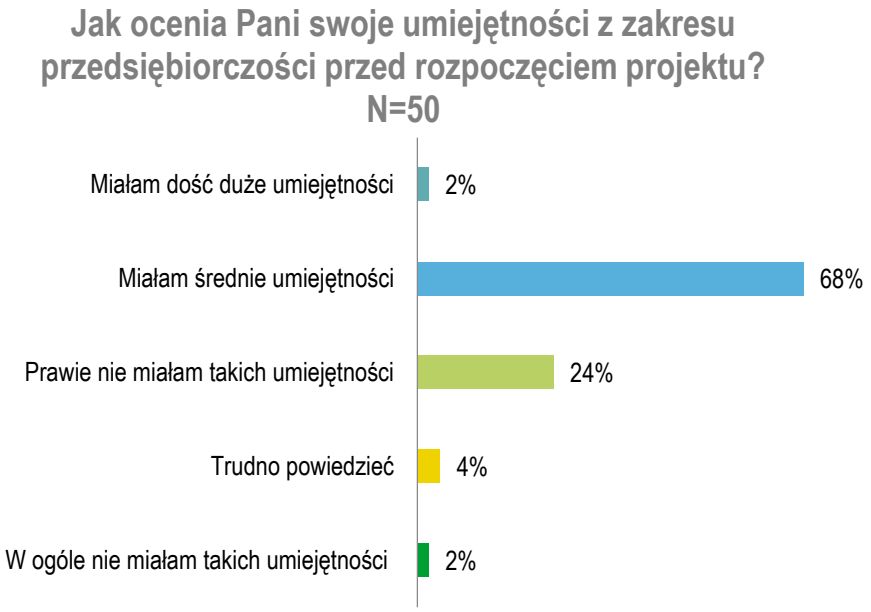

O wiedzę i umiejętności nauczycielek związane z ekonomią i przedsiębiorczością pytano też w kontekście ich wcześniejszych doświadczeń w pracy z dziećmi. W ankiecie podano poszczególne zagadnienia, jakie były omawiane na szkoleniu i zapytano, czy uczestniczki kiedykolwiek wcześniej omawiały je na zajęciach z dziećmi. Zdecydowanie najczęściej na zajęciach z dziećmi nauczycielki omawiały temat sklepu (59% badanych deklaruje, że często go omawia). 1/3 uczestniczek często poruszała też temat oszczędzania. Tematy, które nauczycielki omawiają czasami na zajęciach z dziećmi to: zarabianie pieniędzy (57% wskazań), reklama i oszczędzanie (po 52% wskazań). Warto zauważyć, że są takie tematy, których zdecydowana większość nauczycielek uczestniczących w projekcie nigdy nie poruszała na zajęciach z dziećmi: prowadzenie firmy, marketing. Natomiast tematu podatków nie podejmowała żadna z badanych.

Mimo zatem pewnego zasobu doświadczeń edukacji dzieci z zakresu ekonomii i przedsiębiorczości, jakie część nauczycielek posiadała przed udziałem w projekcie, była też znaczna liczba tematów dla nich nieznanych.

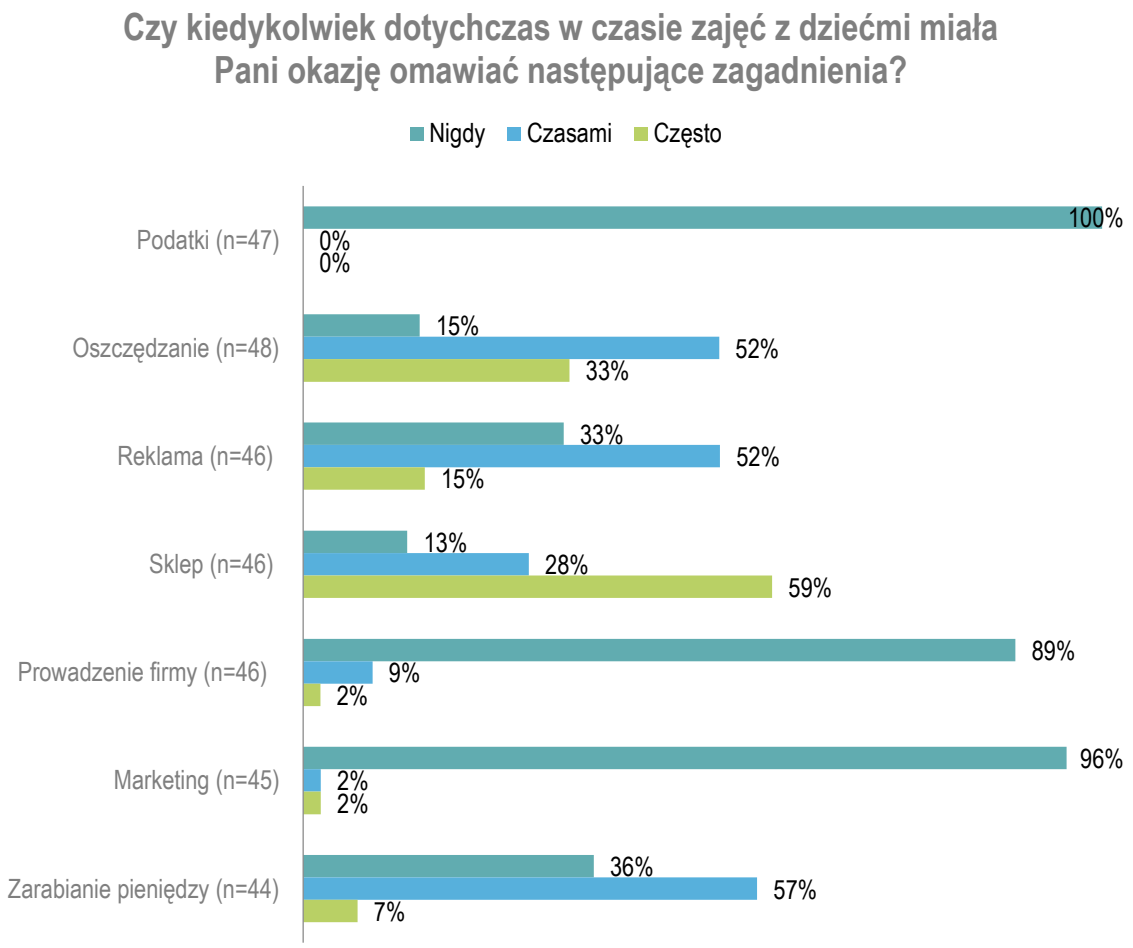

Szkolenie było ważnym doświadczeniem edukacyjnym dla uczestniczek. Z ich deklaracji wynika, że było ono skutecznym narzędziem zwiększania wiedzy i rozwijania umiejętności u osób prowadzących zajęcia z dziećmi:

To szkolenie pokazało mi, że już od najmłodszych lat można uczyć dziecko pracować (zarabiać) na swoje potrzeby, uczyć oszczędności.

Szkolenie pokazało mi, że przedsiębiorczość to nic strasznego, trudnego do przekazania dzieciom.

Wszystkie uczestniczki deklarowały, że ich wiedza na temat tego, jak prowadzić zajęcia ekonomiczne dla dzieci zwiększyła się, podobnie jak umiejętności dotyczące rozwijania przedsiębiorczych kompetencji u dzieci oraz wspierania ich w zakresie realizacji ich własnych pomysłów z obszaru przedsiębiorczości:

Szkolenie było ciekawym doświadczeniem (całkiem innym pod względem przekazywanej wiedzy niż to co robię na co dzień).

Nauczycielki w większości w ankietach wyrażały, że szkolenie spełniło ich oczekiwania (74% odpowiedzi - *zdecydowanie tak*). Warto też podkreślić, że nauczycielki doceniały praktyczny wymiar szkolenia. Deklarowały bowiem, że widzą możliwość wykorzystania zdobytej tu wiedzy i umiejętności w prowadzeniu zajęć z dziećmi.

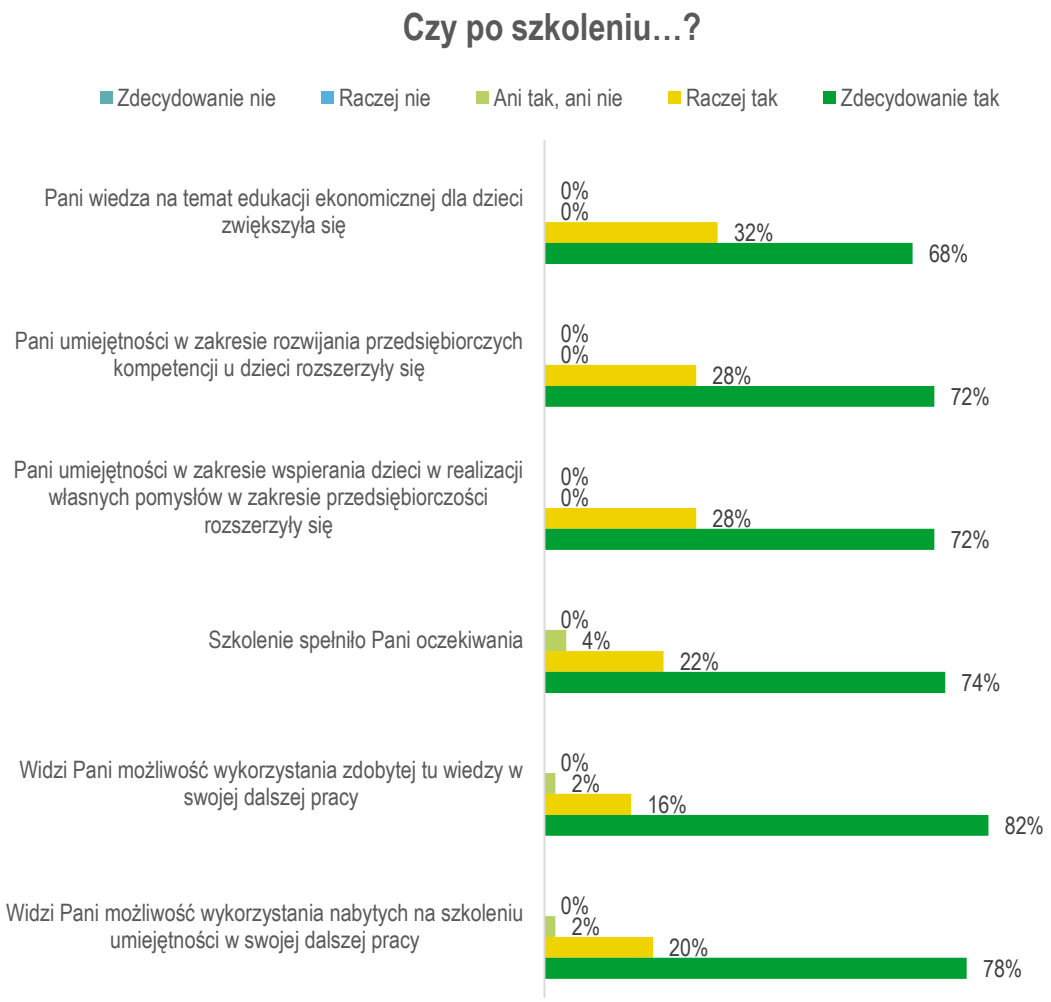

Wpływ na zdobywaną wiedzę i rozwój umiejętności miały z pewnością również warunki, w jakich odbywało się szkolenie. Nauczycielki poproszono o ocenę kwestii organizacyjnych dotyczących pierwszego szkolenia. Szkolenie było zdaniem uczestniczek bardzo dobrze przygotowane (przygotowanie osób prowadzących), bardzo dobry był też sposób prowadzenia (w obu przypadkach 92% badanych wybrało to oceny bardzo dobre). Niemal tyle samo było bardzo dobrych ocen dla ogólnej organizacji szkolenia. Były bardzo pozytywne opinie:

Szkolenie jest najlepiej przygotowanym i prowadzonym, na jakim byłam dotychczas.

Warto podkreślić walor integracyjny szkolenia – uczestniczki bardzo dobrze oceniały możliwość nawiązania nowych znajomości oraz wymiany doświadczeń. Było to tym bardziej cenne, że wszystkie nauczycielki pochodzą z jednego województwa, więc wspólny udział w szkoleniu mógł sprzyjać integracji i sieciowaniu uczestniczek.

Stosunkowo najniższe oceny uzyskały posiłki, ale i one były przez większość badanych ocenione bardzo dobrze lub dobrze.

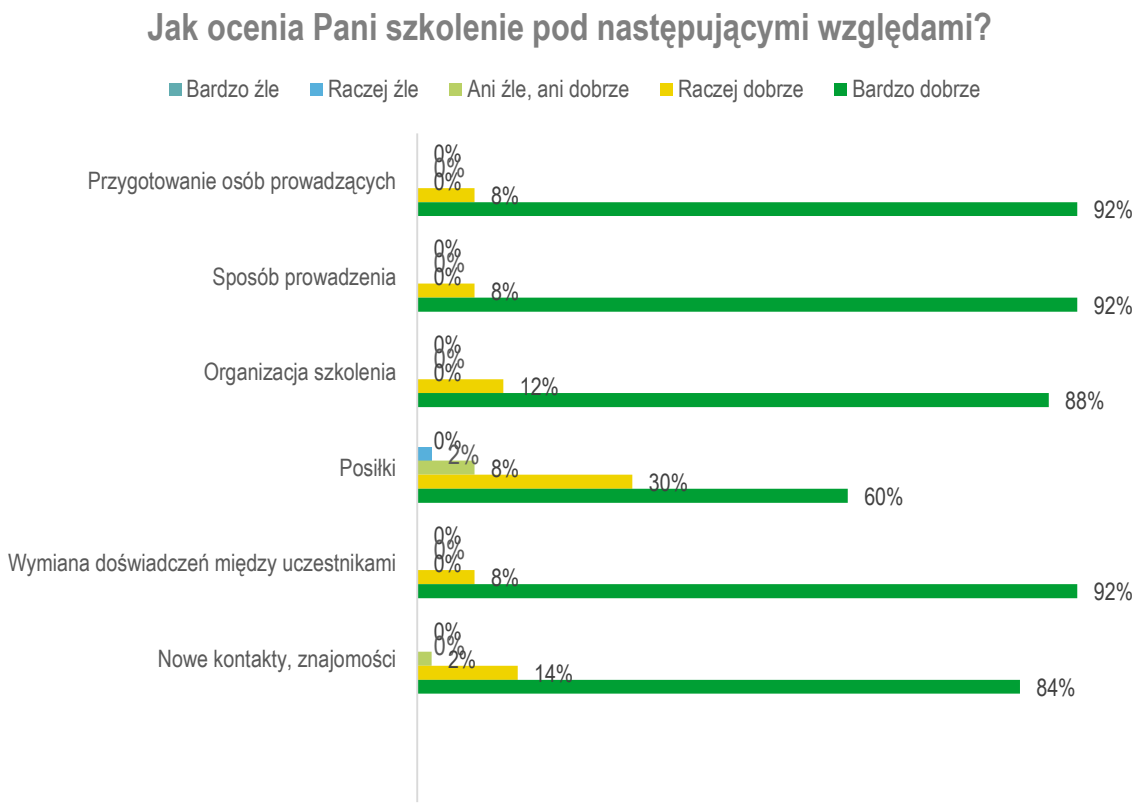

2. Wiedza z zakresu metody projektów badawczych

Drugie szkolenie w projekcie „Przedsiębiorcze dzieci" dotyczyło metody projektów badawczych.

Metoda projektów badawczych zakłada, że proces zdobywania wiedzy przez małe dzieci jest procesem naturalnym, samodzielnym i spontanicznym. Mimo że Fundacja Rozwoju Dzieci promuje tę metodę od ponad 12 lat, to w polskich szkołach i przedszkolach nadal jest ona stosowana w niewielkim stopniu. Ze względu na tematykę i innowacyjny charakter projektu „Przedsiębiorcze dzieci" niezbędne było wyposażenie nauczycielek w odpowiednie do tego kompetencje metodyczne. Dlatego też poświęcono tej metodzie całe, oddzielne szkolenie.

O metodzie projektów prawie 1/3 badanych nic nie wiedziała przed szkoleniem, 28% nauczycielek prawie nie miała wiedzy na ten temat, a kolejne 34% miało średnią wiedzę. Widać tym samym, że było to potrzebne szkolenie w tym gronie.

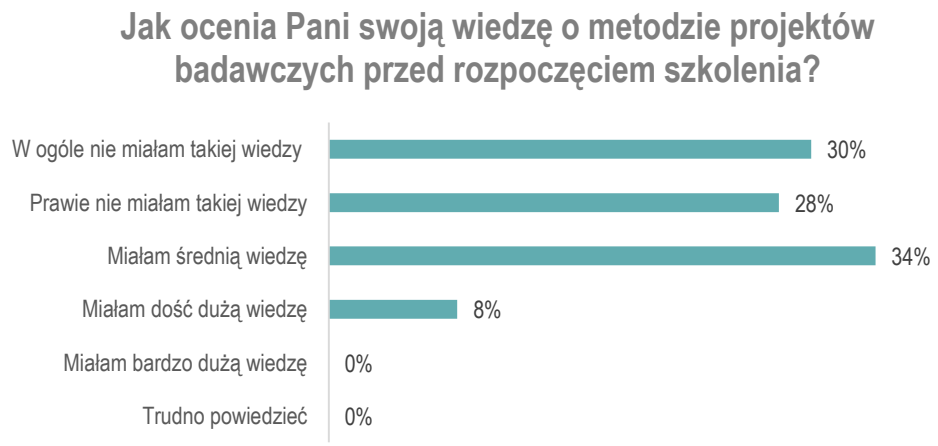

Szkolenie pozwoliło wszystkim badanym na zwiększenie wiedzy na temat metody projektów: u 92% badanych wiedza zwiększyła się zdecydowanie, a 8% - raczej się zwiększyła. Szkolenie pozwolił też uczestniczkom rozwinąć umiejętności związane ze stosowaniem tej metody w pracy z dziećmi: Blisko 3/4 nauczycielek zauważyło, że ich umiejętności rozwinęły się zdecydowanie, a 25% że raczej się rozwinęły.

Cztery na pięć nauczycielek uznało też, że metoda projektów ułatwi prowadzenie zajęć z dziećmi na temat przedsiębiorczość. A do tego żadna z badanych nie wybrała odpowiedzi negatywnej. Tym samym widać, że szkolenie to zostało trafnie zaplanowane w projekcie – jako narzędzie, które ma służyć edukacji dzieci z zakresu przedsiębiorczości.

Podobnie jak szkolenie z podstaw ekonomii i przedsiębiorczości, również szkolenie z metody projektów badawczych zostało wysoko ocenione pod względem organizacyjnym. Najwięcej bardzo dobrych ocen dotyczyło przygotowania osób prowadzących, co wskazuje na wysoki poziom merytoryczny tego szkolenia. Szkolenie miało też wymiar praktyczny, uczestniczki chwaliły sobie możliwość wymiany doświadczeń. Aby jeszcze w większym stopniu uwzględnić wymiar praktyczny, warto byłoby zorganizować spotkanie nauczycielek po zakończeniu cyklu zajęć z dziećmi. Ponadto należy wziąć pod uwagę propozycję, aby na następne szkolenia (w kolejnych edycjach projektu) zaprosić doświadczone nauczycielki, które już prowadziły takie zajęcia, aby one opowiedziały o swoich rozwiązaniach.

Większość nauczycielek bardzo dobrze oceniła sposób prowadzenia zajęć (84% wskazań) oraz organizację szkolenia (80%). Podobnie jak przy pierwszym szkoleniu, stosunkowo najniżej oceniono posiłki, choć należy podkreślić, że także w tej kwestii przeważają odpowiedzi pozytywne i zdecydowanie pozytywne.

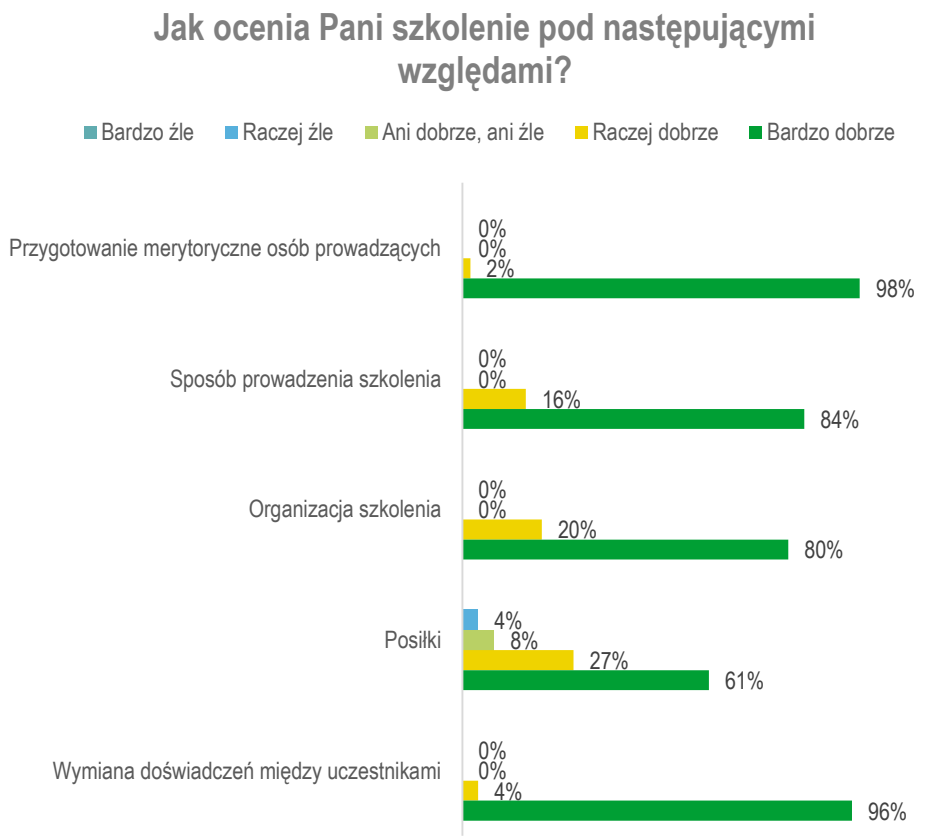

Ponownie o opinię na temat szkoleń zapytaliśmy nauczycielki pod koniec projektu, już po zakończeniu cyklu zajęć z dziećmi. Tym samym więc uzyskaliśmy oceny szkoleń zweryfikowane na podstawie praktycznych doświadczeń. Nauczycielki sprawdziły, jak wiedza i umiejętności ze szkoleń były im przydatne w czasie całego cyklu zajęć z dziećmi. Z zebranych odpowiedzi na pytanie w ankiecie internetowej wynika, że oba szkolenia były przez większość nauczycielek bardzo dobrze oceniane: 77% wybrało najwyższą ocenę dla szkolenia z zakresu ekonomii, a 67% dla metody projektów.

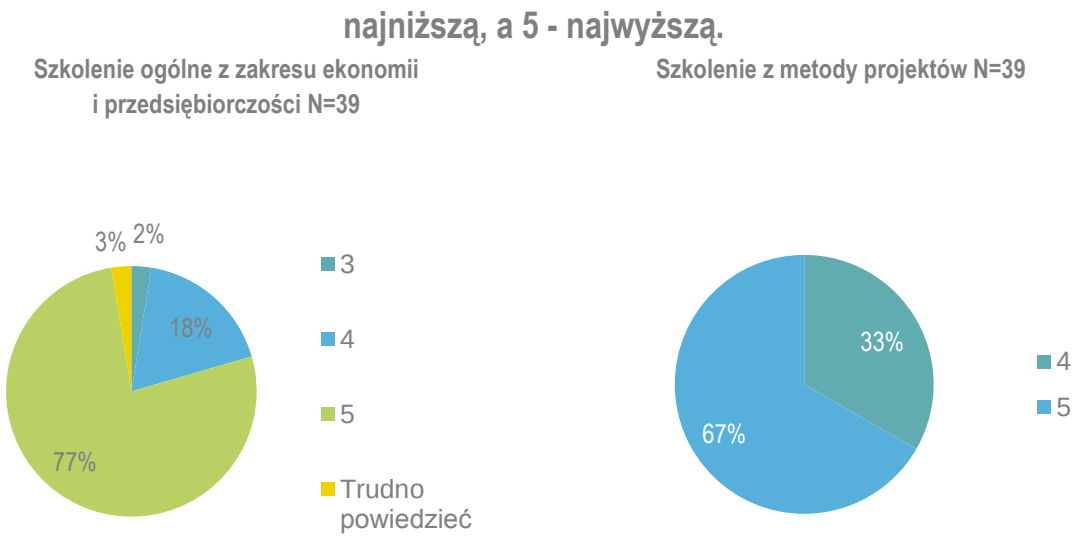

Nauczycielki bardzo doceniają zdobytą wiedzę i umiejętności oraz szeroko pojęte wsparcie ze strony Fundacji Rozwoju Dzieci. Oprócz szkoleń przydatne były dla nich materiały edukacyjne przygotowane przez Fundację – np. „Mały bank" czy książki i scenariusze zajęć. Ważna była dla nich duża dowolność w realizacji zajęć w programie. Program był tak skonstruowany, że pozwalał na elastyczność zajęć, zagospodarowanie czasu i podążanie za potrzebami, zainteresowaniami dzieci. Dodatkowo nauczycielki mogły liczyć na wsparcie koordynatorki projektu oraz trenerów. Odbyło się 20h konsultacji on-line z trenerką oraz konsultacje podczas wizyt monitorujących zajęcia. Fundacja zatem stworzyła bardzo dobre warunki, aby nauczycielki, które zdecydowały się wziąć udział w projekcie mogły jak najlepiej zrealizować założone cele.

O jakości szkoleń można też wnioskować na podstawie deklaracji nauczycielek dotyczących dalszego wykorzystania doświadczeń zdobytych w ramach projektu. W internetowej ankiecie końcowej ponad 84% z nich wyraziło zdanie, że będzie wykorzystywać doświadczenia zdobyte w projekcie (nie tylko na szkoleniach, ale też w czasie prowadzenia zajęć z dziećmi).

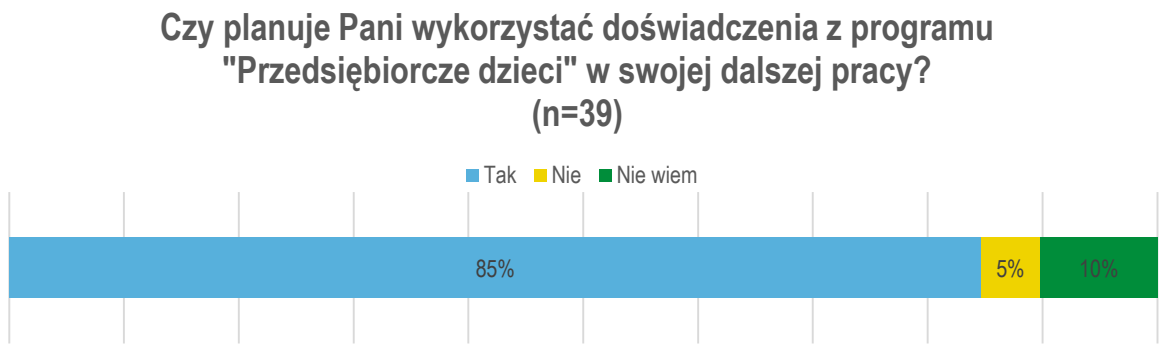

Z jednej strony nauczycielki deklarują wykorzystanie wiedzy i doświadczeń merytorycznych z zakresu przedsiębiorczości i ekonomii. Planują, że będą prowadzić wybrane tematy zajęć albo wplatać elementy programu do bieżącej pracy z dziećmi:

> *Wypożyczalnia zabawek, zabawy w sklep, wizyty w sklepie i innych zakładach usługowych, tematyka pieniędzy oraz ich zarabiania, bank oraz akcje zarabiania pieniędzy na szczytne cele.*

Z drugiej strony wiele nauczycielek przyswoiło metodę projektów i nadal chce ją stosować. Można więc zauważyć wpływ projektu „Przedsiębiorcze dzieci" na metodykę pracy, co dostrzegają same nauczycielki:

> *Wykorzystam podejście projektowe, oddam inicjatywę działania w ręce dzieci, moją rolą będzie dyskretne kierowanie, ale tego co dzieci będą chciały i będzie to ich pomysłem.*

> *Program bardzo wzbogacił moje doświadczenie zawodowe, wniósł wiele cennych wskazówek , informacji w mój warsztat pracy pedagogicznej z dziećmi.*

Widać zatem, że projekt przyczynił się do poszerzenia, udoskonalenia warsztatu pracy osób prowadzących zajęcia projektowe. To zaś pośrednio spowodowało wzrost ich samooceny. Nauczycielki przekonały się, że poprzez projekt rozpowszechniają one w swoich środowiskach nowy temat i nowe podejście. Potwierdzają to między innymi następujące wypowiedzi: *jestem pionierem w okolicy, inni zazdroszczą, też by chcieli prowadzić takie zajęcia.*

Nauczycielki prowadząc zajęcia projektowe spotykały się z zainteresowaniem wśród innych nauczycieli w szkole, czy w przedszkolu. Inni nauczyciele sygnalizowali im potrzebę podobnych zajęć dla dzieci w wieku szkolnym. I w ten sposób nauczycielki dostrzegają możliwości wykorzystania doświadczeń zdobytych w projekcie. Jedna z nich planuje prowadzenie podobnych zajęć ze starszymi dziećmi. Inna zamierza zorganizować quiz

o przedsiębiorczości. Kolejna nauczycielka dostrzegła też możliwość wykorzystania tych doświadczeń w pracy z seniorami, a jeszcze inna zamierza opisać działania w projekcie w pracy magisterskiej. Dla kolejnej projekt okazał się poważnym doświadczeniem, którym mogła pochwalić się podczas egzaminu na nauczyciela mianowanego.

Innym argumentem potwierdzającym znaczenie projektu i szkoleń dla nauczycielek może być też ich opinia na temat tego, że projekt powinien być rozpowszechniany w innych gminach, województwach. Zdecydowanie zgadza się z tym stwierdzeniem 72% badanych, a 26% - w dużym stopniu:

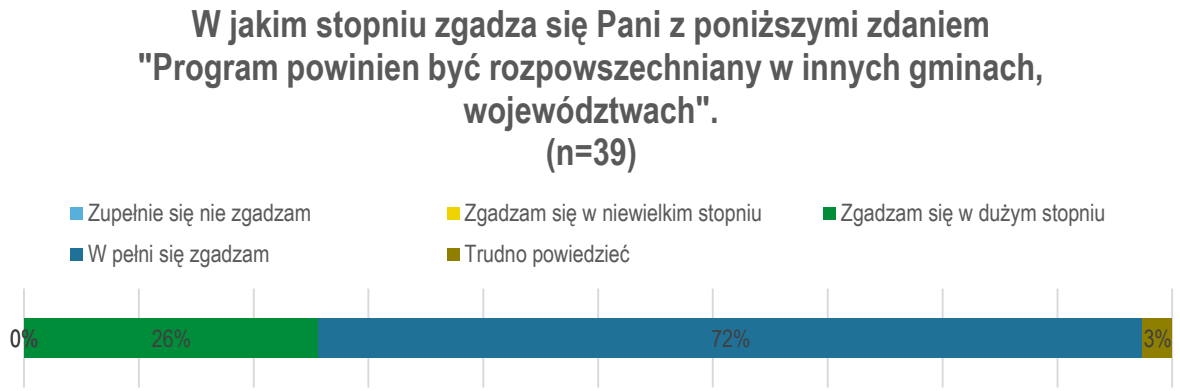

Podsumowując, osoby uczestniczące w projekcie „Przedsiębiorcze dzieci", dzięki szkoleniom, a następnie prowadzeniu cyklu zajęć z dziećmi zdecydowanie zwiększyły swoje umiejętności w zakresie prowadzenia zajęć z ekonomii i przedsiębiorczości.

Projekt nie tylko dał nauczycielkom szanse zdobycia wysokiej jakości wiedzy podczas szkoleń, ale też podwyższenia ich kompetencji oraz sprawdzenia ich w praktyce. Ponadto nauczycielki otrzymały materiały merytoryczne na szkoleniach (m.in. scenariusze zajęć) oraz materiały edukacyjne do wykorzystywania przez dzieci. Dodatkowo mogły liczyć na stałe wsparcie trenerki – poprzez konsultacje telefoniczne oraz koordynatorki projektu.

Dodatkowym walorem projektu była wymiana doświadczeń. Podczas obydwu szkoleń prowadzące nawiązywały kontakty i mogły rozmawiać o praktycznych rozwiązaniach. Bywało, że podczas zajęć w obrębie jednej gminy współpracę podejmowały nauczycielki, które wcześniej się nie znały.

Fundacja Rozwoju Dzieci stworzyła więc warunki, aby nauczycielki mogły wykorzystywać zdobytą wiedzę w pracy dydaktycznej i na bieżąco doskonalić swoje umiejętności.

Mocne i słabe strony projektu

Projekt „Przedsiębiorcze dzieci" był bardzo szczegółowo przygotowany przez Fundację, która ma wieloletnie doświadczenie w edukacji małych dzieci. Przygotowując projekt Fundacja zgromadziła też grono ekspertów i trenerów, którzy swoją wiedzą i doświadczeniem wsparli nowe przedsięwzięcie. Ponadto w 2014 roku odbył się pilotaż projektu „Przedsiębiorcze dzieci" w 5 gminach województwa podkarpackiego. Dzięki temu Fundacja zgromadziła niemały potencjał i zasób *know-how*, który został wykorzystany w obecnie zakończonym projekcie.

W projekcie „Przedsiębiorcze dzieci" można wskazać następujące mocne strony:

* Jest to innowacyjna oferta dla dzieci w wieku przedszkolnym. Dostarcza wiedzę z zakresu przedsiębiorczości i ekonomii w sposób odpowiedni do potrzeb tej grupy wiekowej.

Program jest bardzo dobrze pomyślany i ciekawy. Uczy i cieszy dzieci, rozwija prowadzącego. Super pomysł.

* Projekt przełamuje stereotypowe przekonanie nauczycieli i rodziców, że dzieci w wieku 4-6 lat nie są zainteresowane tymi „trudnymi tematami" związanymi z przedsiębiorczością, pieniędzmi, bankiem i na tego typu edukację jest za wcześnie.
* Projekt jest kompleksowy, nie tylko stanowi ofertę dla dzieci, ale przygotowuje też nauczycielki do prowadzenia tego typu zajęć. W dodatku zdobyte w ramach projektu kompetencje dzieci i nauczycielek mogą być wykorzystywane w innych sytuacjach edukacyjnych.
* Zdaniem nauczycielek projekt trafia w niszę, bo obejmuje zagadnienia, których zwykle nie uczy się małych dzieci.

Program jest świetnym przedsięwzięciem, kosztuje dużo pracy i wkładu własnego nauczyciela, ale jest bardzo potrzebny i ciekawy. Rozwija wiele kompetencji, jest bardzo pozytywnie postrzegany przez rodziców. W doskonały sposób uzupełnia braki w podstawie programowej.

* Projekt jest atrakcyjną ofertą szczególnie dla dzieci ze środowisk wiejskich. Poszerza ich horyzonty i wiedzę o świecie, kształtuje w nich postawy przedsiębiorcze, wiarę w sukces oraz kompetencje społeczne. Dzięki temu projekt przyczynia się do zwiększania ich szans edukacyjnych i życiowych.
* Projekt łączy elementy zabawy i ćwiczenia umiejętności w warunkach grupy przedszkolnej z sytuacjami, gdy dzieci spotykają się ze światem dorosłych, prawdziwym życiem (sklep, bank, urząd). To bardzo sprzyja ich uczeniu się, kształtowaniu postaw społecznych.
* Projekt wyposaża nauczycielki w nowe kompetencje merytoryczne i metodyczne, co szczególnie w środowiskach wiejskich, wobec niżu demograficznego i kurczącego się rynku pracy, daje nauczycielkom nowe możliwości pracy.

Jestem zadowolona z udziału w programie, sprawdziłam osobiste preferencje przedsiębiorcy - może zmienię profesję po 26 latach pracy.

* Projekt angażuje zewnętrzne instytucje, m.in.: wójta, sołtysa, przedsiębiorców, bank. Spotkania z dziećmi w wieku przedszkolnym były dla zdecydowanej większości tych podmiotów pozytywnym doświadczeniem i początkiem współpracy przy innych inicjatywach.
* Projekt włącza też rodziców do współpracy, która polega między innymi na pomocy przy realizacji zajęć (np. „Zarabiamy na sukces", wycieczki do banku czy sklepu). Dzięki temu rodzice angażują się i integrują wokół edukacji dzieci. Na przykład na bazie pozytywnych doświadczeń zarabiania na sukces w projekcie, rodzice wyszli z inicjatywą i zorganizowali dzień dziecka, deklarują też chęć pomocy przy następnych tego rodzaju inicjatywach.
* Rodzice – mimo że projekt był realizowany w społecznościach wiejskich – byli tym bardzo zainteresowani i zmotywowani, by dzieci brały udział w zajęciach dotyczących przedsiębiorczości i ekonomii. Na zajęcia organizowane w domu kultury w jednej z miejscowości od razu udało się zebrać grupę chętnych i szybko powstała lista rezerwowa. Co prawda początkowo rodzicom trudno było uwierzyć, że dzieci będą w stanie rzeczywiście nauczyć się zagadnień związanych z przedsiębiorczością i ekonomią, ale w trakcie projektu przekonywali się, że te obawy były bezzasadne.
* Mocną stroną projektu było bieżące wsparcie merytoryczne i organizacyjne ze strony Fundacji oraz

koordynatorki, która przez cały czas trwania projektu kontaktowała się z nauczycielkami, pomagała w rozwiązywaniu problemów, była też zainteresowana ich postępami w projekcie.

W badaniu zostały też zidentyfikowane również słabe strony, wymagające dopracowania w przyszłości:

- Projekt był stosunkowo intensywny. Zaplanowano, że zajęcia dla dzieci będę trwały około 8 miesięcy Przeprowadzenie całego cyklu zajęć było dla wielu nauczycielek dużym wyzwaniem, zwłaszcza w tych placówkach przedszkolnych, które prowadzą zajęcia krócej (5 godzin dziennie) albo w domach kultury i bibliotekach.
- W małych wiejskich miejscowościach nie zawsze jest bank, więc wycieczka do banku była trudna do zorganizowania (zaplanowane w projekcie 100 zł na wynajem busa na taką wycieczkę okazało się niewystarczające). Zdarzały się sytuacje, że ze względów logistycznych organizowano odwiedziny we wszystkich placówkach (bank, urząd) w jednym dniu, co było dla dzieci męczące i mniej się przez to nauczyły. Warto przewidzieć ewentualne dodatkowe fundusze na zorganizowanie takiej wycieczki, bo jest ona ważnym punktem programu.
- Zbyt mało – zdaniem nauczycielek – było gotowych materiałów edukacyjnych do prowadzenia zajęć z dziećmi: *brakuje pomocy typu plansz edukacyjnych.* Ale z drugiej strony były też dobre praktyki twórczego wykorzystywania do zajęć dostępnych materiałów. Warto zachęcać nauczycielki do kreatywności: podkreślać to na szkoleniach, ale też pokazywać dobre rozwiązania – zachęcać nauczycielki do dzielenia się nimi (online).
- Zabrakło szkolenia, spotkania podsumowującego projekt. Takie spotkanie byłoby formą gratyfikacji dla nauczycielek, ale też okazją do wymiany doświadczeń i „sieciowania", co nie tylko zwiększałoby szanse na trwałość rezultatów projektu (rozwijanie wiedzy i umiejętności nauczycielek), ale też motywowałoby je do dalszych aktywności. Chęć takiego spotkania deklaruje 71% badanych.

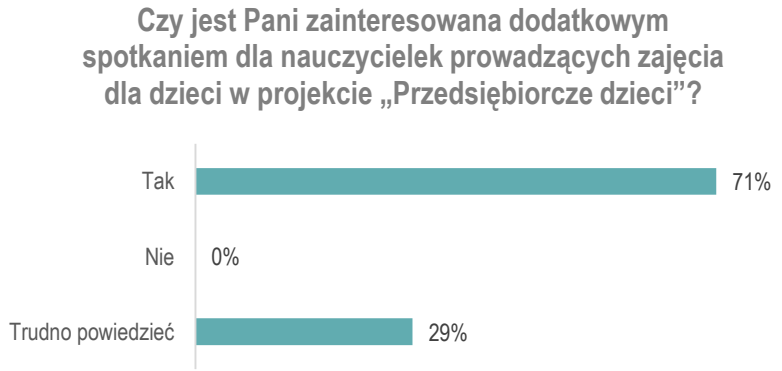

- Prowadzenie zajęć projektowych domu kultury albo bibliotece jest trudniejsze niż w zwykłym przedszkolu. W przedszkolu jest bieżący kontakt z dziećmi, nauczycielka ma więcej okazji, aby nawiązywać do tematów związanych z projektem, utrwalać wiedzę, a także dostosowywać zajęcia do potrzeb, możliwości grupy. Panie ze świetlic, bibliotek czy domów kultury miały rzadszy kontakt z dziećmi, a przez to prowadzenie zajęć było dla nich wymagające.
- W domu kultury czy bibliotece trudniejsze były też wyjścia grupowe planowane w ramach projektu. Dobrą praktyką było w takich sytuacjach zaangażowanie stażystek lub rodziców do pomocy.

Wnioski i rekomendacje

Na podstawie zebranych danych można sformułować następujące wnioski i rekomendacje:

Projekt „Przedsiębiorcze dzieci" jest kompleksową i innowacyjną formą kształcenia małych dzieci. Wypełnia lukę w programie kształcenia, ponieważ jego tematyka zwykle nie jest omawiana na zajęciach przedszkolnych, a ma znaczenie nie tylko dla całego procesu edukacyjnego, ale też dla kształtowania postaw życiowych młodych osób.

Ponadto stosowana na zajęciach metoda projektów badawczych, która kładzie nacisk na samodzielność dzieci w dochodzeniu do wiedzy i ich naturalną ciekawość świata, zwiększa szanse edukacyjne dzieci uczestniczących w zajęciach.

Zdecydowanie rekomendujemy kontynuację projektu w kolejnych miejscowościach i województwach.

Projekt spowodował wzrost wiedzy dzieci (osiągnięto założone wskaźniki) w zakresie przedsiębiorczości, które w kreatywnych warunkach edukacyjnych poznały sposoby oszczędzania i obecnie są bardziej świadome oraz skłonne, bo oszczędzać, a nawet zachęcać do oszczędzania (prądu, wody) swoich rodziców. Dzieci doświadczyły w projekcie, na czym polega planowanie wydatków, były też zaangażowane w pozyskiwanie środków na realizację wspólnego przedsiębiorczego działania. Dzięki temu zrozumiały znaczenie pracy dla zdobywania pieniędzy, a także mogły cieszyć się ze wspólnego sukcesu.

Projekt przyczynił się również do zwiększenia wiedzy ekonomicznej dzieci. Poznały różne formy płatności, wiele nauczyły się o pieniądzach, co zresztą bardzo odpowiadało ich zainteresowaniom. Projekt stworzył też dzieciom możliwość poznania banku, sposobu jego działania i różnego rodzaju zabezpieczeń. Było to możliwe nie tylko dzięki zajęciom oraz wykorzystaniu różnego rodzaju materiałów edukacyjnych i gier, ale przede wszystkim dzięki wycieczce do banku oraz spotkaniom z ekspertami z tej instytucji, którzy odpowiadali na pytania dzieci.

Pewną trudność stanowiły natomiast zajęcia na temat podatków, nie wszystkie nauczycielki poradziły sobie z tym tematem.

Program edukacyjny w projekcie „Przedsiębiorcze dzieci" był spójny i kompleksowy. Należy rekomendować jego dalszą realizację w takiej formie, gdzie łączy się zabawy z rzeczywistymi sytuacjami, gdzie angażuje się zewnętrznych ekspertów.

Jednocześnie należy zwrócić uwagę na temat podatków i albo zrezygnować z niego, albo w większym stopniu pokazywać pozytywne doświadczenia, sprawdzone rozwiązania. Warto rozważyć zebranie takich pomysłów w formie „banku pomysłów" online.

Oprócz dzieci, drugą ważną grupą odbiorców projektu były osoby prowadzące zajęcia. Dzięki udziałowi w dwóch bezpłatnych szkoleniach (z zakresu prowadzenia zajęć z ekonomii i przedsiębiorczości oraz metody projektów badawczych) nauczycielki zostały przygotowane do prowadzenia zajęć z dziećmi, na których omawiały między innymi kwestie oszczędzania, reklamy, a także realizowały z dziećmi wspólne przedsięwzięcie biznesowe. Projekt umożliwił więc nauczycielkom nie tylko poszerzenie wiedzy, ale też zdobycie licznych doświadczeń. Oprócz szkoleń nauczycielki mogły w trakcie projektu korzystać ze wsparcia ekspertów Fundacji Rozwoju Dzieci i koordynatorki. Jednak zabrakło spotkania podsumowującego na zakończenie projektu.

W projekcie założono wymianę doświadczeń wśród osób pracujących z dziećmi w zakresie prowadzenia zajęć z ekonomii i przedsiębiorczości. Było to możliwe między innymi podczas szkoleń

wstępnych, w czasie wizyt monitorujących, gdy nauczycielki spotykały się z koordynatorką projektu. Wymiana doświadczeń następowała również w tych miejscowościach, gdzie w projekcie uczestniczyły dwie nauczycielki.

Należy w przyszłości zadbać o organizację spotkania podsumowującego, które będzie nie tylko formą gratyfikacji dla nauczycielek, ale też utrwalania rezultatów i zachętą do wymiany doświadczeń dobytych w czasie zajęć z dziećmi. Warto też rozważyć w projekcie możliwość eksperckiego wsparcia dla nauczycielek na poziomie lokalnym. Gdyby udało się cykliczne spotkania w gronie kilku nauczycielek z okolicy, byłaby to nie tylko okazja do wymiany doświadczeń, ale tez dodatkowa forma wsparcia w rozwiązywaniu bieżących trudności. Tego rodzaju rozwiązania sprawdziły się z powodzeniem w innych projektach Fundacji.

W projekcie oprócz szkoleń zapewniono nauczycielkom również zestaw materiałów i narzędzi merytorycznych. Otrzymały między innymi książki przydatne im do doskonalenia się w tematyce projektu. Dostały również gry i materiały, które mogły wykorzystywać bezpośrednio w czasie zajęć z dziećmi. Nauczycielki korzystały z tych pomocy bardzo często. Ale też zdarzały się sugestie ze strony nauczycielek, że gotowych materiałów, zwłaszcza tych do zajęć z dziećmi powinno być więcej.

Fundacja w większym stopniu powinna zachęcać nauczycielki do kreatywności i korzystania z zasobów lokalnych. Można na to zwracać uwagę na wstępnych szkoleniach, można też w trakcie projektu zachęcać uczestniczki do dzielenia się swoimi pomysłami.

Projekt zdecydowanie zwiększa kompetencje społeczne dzieci, przede wszystkim dlatego, że metoda projektów badawczych stosowana w czasie zajęć bardzo podkreśla znaczenie pracy zespołowej. Również program zajęć, gdzie dzieci musiały wspólnie dokonywać wyboru, podejmować decyzje o zakupach – stwarzał im niejednokrotnie warunki do komunikowania potrzeb i negocjowania rozwiązań. Dodatkowo projekt przyczynia się do rozwijania współpracy nauczycielek z rodzicami i środowiskiem lokalnym, a także skutecznie angażuje rodziców. Można więc stwierdzić, że przyczynia się do rozwoju i utrwalania kompetencji społecznych wszystkich uczestników projektu.

Prowadzenie zajęć projektowych w domu kultury albo bibliotece okazuje się trudniejsze niż w zwykłym przedszkolu. W przedszkolu jest bieżący kontakt z dziećmi, nauczycielka ma więcej okazji, aby nawiązywać do tematów związanych z projektem, utrwalać wiedzę, a także dostosowywać zajęcia do potrzeb, możliwości grupy. Również ze względu na intensywność całego programu zajęć trudniej jest skutecznie zrealizować projekt w innych placówkach niż przedszkole.

Warto rozważyć zróżnicowanie programu zajęć w zależności od typu placówki, w jakiej jest realizowany. Być może potrzebne będzie „okrojenie" programu zajęć dla świetlic, bibliotek czy domów kultury (zrezygnować z zajęć o podatkach). Innym rozwiązaniem jest zwiększenie wsparcia dla osób prowadzących zajęcia w świetlicy lub bibliotece (poprzez superwizję, pomoc zewnętrznego eksperta).

Autorki:
Agnieszka Szczurek
Magdalena Szostakowska
info@ewaluacja.eu

Warszawa 2016